

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 19.10.2020 Kabul/Accepted: 15.12.2020

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 171-205

TOPLUM, BİREY VE DİN BAĞLAMINDA TÜKETİM DAVRANIŞLARI: İNSAN YÜCELİĞİNİ GERÇEKLEŞTİRME DERNEĞİ ÖRNEĞİⁱ

Soysal Burak ATAKANⁱⁱ, Abdulkadir ZORLUⁱⁱⁱ

Öz

Tüketim davranışlarını etkileyen en önemli unsurlardan biri din/kültürdür. Dinler tüketim kültürü açısından helal-haram ve makul-makul olmayan gibi aleyhte sınırlar çizerler. Araştırmanın temel amacı orta ve alt sınıf katmanlarında kendini dindar olarak niteleyen kişilerde bir tüketim melekesinin ne düzeyde ortaya çıktığını ve yaşam tarzlarında modern tüketim kültürünü ne ölçüde taşıdıklarını tespit etmektir. Bu amaçla nitel yöntem temelinde saha araştırması bağlamında toplam 23 kişi ile yarı yapılandırılmış mülakat ve katımlı gözlem yapılmıştır.

Bu bağlamda nitel araştırmanın neticesinde grupta ilgili olarak üç bulgu tespit edilmiştir. Birincisi araştırmanın katılımcıları, orta düzeyde bir tüketim melekesi geliştirmişlerdir. İkincisi, katılımcılar "endişeli tüketiciler"dir. Endişelerinin üç kaynağı vardır. Birincisi tüketim değerlerin dini değerleri aşındırma endişesi, yani modern refah değerleri ile dini değerler arasındaki örtüşmeme halidir. İkincisi gündelik hayatın refah değerlerini yaşayamamanın ve "anı yaşamamanın" bağlamında gelir gider dengesi tutturma kaygısı ve üçüncüsü ise gelecek kaygısıdır. Üçüncü bulgu ise, gelecek kaygısının çözümü olarak fon sisteminin uygulanmasıdır. Bu bağlamda tasarruf söyleminin ve fon sisteminin zorunlu ihtiyaçlardan dinî, sosyal ve grup harcamaları için para biriktirmeye dönük bir tüketim söylemi ve uygulaması olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak materyalist ve hedonist hazlar üzerine kurulmuş modern tüketimin imgelerine karşıt olarak din, tüketim davranışları üzerinde etkisini belirli düzeyde koruyabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Davranışları, Meleke, Endişeli Tüketiciler, Dini Tüketim Kültürü.

Consumption Behaviors in The Context Of Society, Individual And Religion: Case Of The Association For Human Vocation Realization

Abstract

One of the most important factors affecting consumption behaviors is religion / culture. Religions draw unfavorable limits such as halal-haram and unreasonable in terms of consumption culture. The main purpose of the study is to determine the level of faculty of consumption in middle and lower class people who define themselves as religious and to what extent they carry the modern consumption culture in their lifestyles. For this purpose, semi-structured interviews and participatory observations were made with a total of 23 people in the context of field research on the basis of qualitative method. In this context, three findings related to the group were determined as a result of the qualitative research. First, the participants of the study developed a moderate level of consumption. Second, the participants are "anxious consumers". Their anxiety has three sources of anxiety. The first is the concern

ⁱ Bu çalışma K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında yürütülmekte olan "Bir Meleke (Habitus) Olarak Dindarların Tüketim Davranışları" isimli yüksek lisans tezinin verilerinden derlenmiştir.

ⁱⁱ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, burakatakan48@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4250-0009

ⁱⁱⁱ Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, akadirzorlu@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-0074-2296

of consumption values eroding religious values, that is, the incompatibility between modern welfare values and religious values. The second is the concern of maintaining a balance of income and expenditure in the context of not living the welfare values of daily life and "living in the moment" and the third is anxiety for the future. The third is to implement the funding system as a solution to the future concern. In this context, it can be said that the discourse of saving and the fund system is a consumption discourse and practice aimed at saving money for religious, social and group expenditures.

As a result, modern consumption based on materialist and hedonist pleasures, as opposed to images, has been able to maintain a certain level of influence on religious consumption behavior.

Keywords: *Consumer Behavior, Religious Consumption Culture, Religiosity, Malaka, Anxious Consumers.*

Giriş

Din ve tüketim ilişkisi geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumuş ve dindarların tüketim davranışları önemini koruyan sosyolojik bir olgu olmayı sürdürmüştür. Tüketim insan ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Tüketimde en önemli konu ihtiyaçların ne olduğudur. Din kutsal bir amaç uğrunda insan hayatını ve ihtiyaç karşılama biçimini şekillendirmek ister. Din kişinin inanç sistemi ile kişinin düşünce ve davranışları üzerinde etkili olmaya çalışarak onların eylemlerini belirlemeye çalışır. Aynı zamanda din kişinin konuşmasından giyimine, oturup kalkmasından aile hayatına, diğer insanlarla ilişkilerinden ticari ve ekonomik hayatına kadar değişik kurallar ve normlar getirir. İnsan hayatına bu denli müdahale eden bir sistemin kişinin tüketim alışkanlıklarına belli bir düzeye kadar etki etmesi son derece doğal bir süreçtir.

Literatürde dindarların tüketim davranışlarını inceleyen araştırmalardan bir tanesi Köroğlu'nun Konya ve İzmir il merkezlerinde toplam 1067 (300 Konya, 767 İzmir) kişi ile nicel ve nitel veri toplama tekniklerini kullanarak yürüttüğü "Tüketim Kültürü ve Din"¹ isimli araştırmasıdır. Araştırmada dindarların tüketim davranışları, tüketim kültürü çerçevesi içerisinde incelenmiş ve modern tüketim kültürünün sınırsızca ve sorumsuzca sürekli olarak tüketimi teşvik etmesine rağmen, dinin hala itidali, doğallığı sadeliği, kanaati ve dünyanın geçiciliğini vurgulayarak bu çağrıya meydan okuyan tek unsur olarak varlığını devam ettirmekte olduğu sonucuna ulaşmıştır (Köroğlu, 2012, s. 236). Demirezen "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi"² isimli makalesinde benzer bir bakış açısıyla tüketim toplumu ile din kurumunun ilişkisini incelemiştir. Sonuç olarak tüketim toplumunun dinin tüketim değerlerinin içini boşalttığını ama aynı zamanda da tüketim toplumunun hedonist görüşüne en önemli meydan okumanın dinden geldiğini ifade ederek iki unsur arasındaki iç içe geçmiş ilişkiye dikkat çekmiştir (Demirezen, 2010, s. 108). Özbolat, Adana ilinde saha araştırması olarak yürüttüğü "Kapitalizme Eklemlenme, Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü"³ isimli nitel araştırmasında ekonomik temelli sınıf anlayışından ziyade

¹ Köroğlu, C. Z. (2012). Tüketim Kültürü ve Din. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gümüşhane

² Demirezen, İ. (2010). Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 10(3), 97-109

³ Özbolat, A. (2015). Kapitalizme Eklemlenme: Dindar Orta Sınıfın Tüketim Kültürü. Adana: Karahan Kitapevi.

yaşam biçimlerini referans alarak “*habitus*” kavramına vurgu yapmış ve “dindar *habitus*” kavramını kullanmıştır. Özbolat’a göre dindar orta sınıf tüketim kültürü bağlamında, geleneksel ve batılı kalıplardan ziyade öznel-subjektif bir İslam anlayışına karşılık gelen yeni bir kimlik inşa etmektedir. Bu “helalinden kazanır, istediğim gibi harcarım” ve “Müslüman her şeyin en güzeline layıktır” söylemleri ile birlikte dindar orta sınıfın dini hassasiyetlerinden vazgeçmeden kapitalizme eklenmesidir (Özbolat, 2015, 267-275). Benzer şekilde Akçaoğlu, Ankara’nın Çukurambar Mahallesi’nde derinlemesine görüşme ve gözlem tekniğini temel alarak yürüttüğü “Zarif ama Dinen Makbul, Muhafazakâr Üst-Orta Sınıfın *Habitusu*”⁴ isimli nitel araştırmasında “muhafazakâr *habitus*” kavramına değinmektedir. Akçaoğlu sonuç olarak muhafazakâr orta sınıfın eşyaya, mekâna, bedene, sosyal ilişki ve serbest zamana karşı olan beğenisinin metalaşma ekseninde, lüks tüketimi beraberinde getiren zarif ama dinen makbul anlayışına dönüştüğünü ifade etmektedir (Akçaoğlu, 2019, s. 159). Benzer şekilde Keleş “Orta Sınıfın Tüketim Eğilimi, Beğeni ve Alışkanlıklarının Bourdieu Perspektifinden İncelenmesi: Orta Sınıf üzerine 2014 Yılında İstanbul’da Yapılan Niteliksel Bir Çalışma”⁵ isimli nitel araştırmasında *habitus* üzerinden orta sınıfın tüketim alışkanlıkları üzerinde durmuştur. Keleş’e göre din orta sınıf tüketim davranışları üzerinde diğer faktörlerden bağımsız olarak bir ayırım kriteridir (Keleş, 2015, s. 126). Özet “Kentli Muhafazakârlarda *Habitus* Dönüşümü: Fatih ve Başakşehir Örneği”⁶ isimli nitel araştırmasında sosyal kimlik ve kültür boyutuyla değişime uğrayan dindar sınıfta bu değişime paralel olarak yeni bir *habitus* oluştuğunu ifade etmektedir (Özet, 2018, s. 279). Ayrıca Pişkin (2016) “Tüketim Toplumunda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı”⁷, Pişkin (2014) “Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi, Türkiye ve İslam Örneği”⁸, Algül ve Öztürk (2016) “Dini Çoğulculuk ve Kamusal Alanda Tüketim Kültürü”⁹, Çapcıoğlu (2008) “Küreselleşme, Kültür ve Din”¹⁰ isimli araştırmalarında dindar insanların tüketim davranışları üzerinde durmuştur.

Bu çalışmada *habitus* kavramından ziyade, İbn Haldun’un “meleke” kavramı ve tüketime bakış açısı, Max Weber ve F. Sabri Ülgener temelinde dindarların tüketim davranışları ele alınmıştır.

⁴ Akçaoğlu, A. (2019). Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst ve Orta Sınıf Habitusu. İstanbul: İletişim Yayınları.

⁵ Keleş, F. D. (2015). Orta Sınıfın Tüketim Eğilimi, Beğeni ve Alışkanlıklarının Bourdieu Perspektifinden İncelenmesi: Orta Sınıf üzerine 2014 Yılında İstanbul’da Yapılan Niteliksel Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul

⁶ Özet, İ. (2018). Kentli Muhafazakârlarda *Habitus* Dönüşümü: Fatih ve Başakşehir Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta

⁷ Pişkin, M. (2016). Tüketim Toplumu’nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı. İnsan ve Toplum Dergisi, 6(2), 131-154.

⁸ Pişkin, M. (2014). Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

⁹ Algül, H. H. ve Öztürk, Ö. (2016). Dini Çoğulculuk ve Kamusal Alanda Dindar Tüketim Kültürü. Moment Dergi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 3(1), 190-206.

¹⁰ Çapcıoğlu, İ. (2008). Küreselleşme, Kültür ve Din. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, 153-183

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Din ve Tüketim Davranışları

Tüketim insan ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Dindarların tüketim davranışları ise dini kültürün, dini değerlerin ve dini pratiklerin tüketim kalıplarını etkilemesi ve biçimlendirmesi demektir. Dinlerin bir biçimde yemeden içmeye, giyimden konut kullanımına kadar inananların davranışlarını şekillendirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu bağlamda tasavvuf temelinde “dinin görevi insan hayatını düzenlemek ve insanın “içe” yönelik yolculuğu ile kaynağına dönmesi temelinde bir “dış” ahenk yaratmaktır” (Nasr, 1988, s. 275).

Diğer taraftan insan ister dindar isterse seküler olsun insan hayatının her anında tüketimle iç içedir ve tüketim insan için vazgeçilmez bir durumdur. Bu noktada tüketimi, “belirli bir ihtiyacımızı tatmin etmek için bir ürünü ya da hizmeti edinme, sahiplenme, kullanma ya da yok etme” olarak tanımlamak olanaklıdır (Odabaşı, 2013, s. 16). Yeme içme alışkanlıkları, giyim tercihleri, moda, tatil, eğlence kültürü gibi yaşam biçimleri arka planda tüketimin alanına girer (Özbolet, 2015, s. 1-2). Aynı zamanda tüketim, bir işaret ve kod olarak statü, zevk, kimlik ve sosyal iletişim süreçlerinin içinde yer aldığı için hayatımızın vazgeçilmez bir parçasıdır (Odabaşı, 2013, s. 16-17).

Tüketim tanımındaki en önemli unsur ihtiyaç tatminidir. Fakat ihtiyaç istek kavramı ile karıştırılmaktadır. Tüketim süreci ihtiyacın kendisi ile başlar, önce isteğe, sonra talebe ve sonunda satın alma eylemine dönüşür (Odabaşı, 2013, s. 20-21). İstekler ihtiyaçlardan farklı özellik gösterir (Baudrillard, 2008, s. 78). Kişinin yaşam tarzı istek ve ihtiyaçlar üzerindeki en belirgin etkidir. Yaşam biçimi kısaca nasıl yaşadığımızdır ve tüketicinin satın alma davranışını etkileyen önemli bir faktördür. Farklı kültürlere ve sınıflara sahip gruplar farklı tüketim davranışları gösterirler. Kişinin tüketim davranışı grupla ne kadar ilgili ise o grubun normlarını kabul etme eğilimi o kadar yüksek olur (Odabaşı ve Barış, 2003, s. 219,239). Bu anlamda benliğini grup içinde bulmuş birey ait olduğu grubun, kültürün ve dinin tüketime ilişkin ilkelerini davranışlarında gösterir.

Tüketim kültürü¹¹ ve din bireyin tüketim davranışları için bir referans noktası oluşturur. Birey temel ihtiyaçlar ya da lüks/istekler/arzular¹² düzeyinde ihtiyaçlarını karşılar. Sombart’a (2013, s. 117) göre “temel ihtiyacı aşacak biçimde yapılan her türlü fazladan

¹¹ Tüketim kültürü kavramı genel olarak iki anlamda kullanılır. Birincisi, üretilen ürün ya da hizmetlerin tüketiciye ulaşım noktasında kültürün baskın hale gelmesini; ikincisi ise, bireysel beğenilerini, sosyal değerlerini ve tüketicilerin yaşam tarzlarını ifade eder. Bu anlamda tüketim kültürü “maddi ürünlere ve hizmetlere olumlu anlamlar atfedilen hedonist (fanteziler), gösteriş ve bir gruba ya da kültüre ait olma gibi amaçlar için estetikleşmiş ürünler ve hizmetlerin satın alındığı, sahiplenildiği, tüketildiği ve bir bölümünün de peşine düşüldüğü kültürdür. Arzular ve sosyal formlarıyla tüketim, ‘bir yaşam tarzı içinde hedonist, gösteriş ve bir gruba ya da kültüre ait olma gibi amaçlar için prestiji yüksek markaları, estetikleşmiş ürünleri ve hizmetleri satın alma, sahiplenme ve kullanma’ olarak tanımlanabilir” (Zorlu, 2006, s. 59-60).

¹² Beslenme, giyim ve barınma temel ihtiyaç kategorisinde ele alınır. Bütün ötesindeki insan varlığı kendini devam ettirmede zorunlu olmayan istekler ve arzular, lüks olarak değerlendirilir (Slater, 2012, s. 429-430). Diğer taraftan bir somun ekmek veya restoranda yenilen çok pahalı bir yemek aynı biçimde açlık ihtiyacını karşılayabilir. Bu bağlamda temel ihtiyaçların da lüks kategorisinde gerçekleştiği durumlar vardır.

harcama, lükstür". Bu anlamda tüketim eylemine konu olan temel ihtiyacın meşruluğunu belirlemek için inanç, gelenek, örf, adet gibi toplumsal kabullere ihtiyaç vardır (Torlak, 2000, s. 29). Toplumsal hayat bir nevi lehte ve aleyhte sınırlar meselesidir (Douglas & Isherwood, 1999, s. 23). Grup bu sınırları ortaya koyar ve sapkın bireysel harcamanın önüne geçer (Douglas & Isherwood, 1999, s. 54-55). Bu anlamda kişinin içinde bulunduğu grubun değerleri ihtiyaç, israf ya da lüks tüketimin sınırlarını belirler (Torlak, 2000, s. 30-32). Sonuç olarak kişinin mensup olduğu dini grup kişinin tüketim sınırlarını belirler ve kişiyi aşırı ya da lüks tüketim gibi unsurlardan koruyabilir. Bunun yanında kişinin sahip olduğu değerler kişiye rehberlik ederek kişiliğini etkiler, kişiliği de tüketim davranışlarına yansır (Odabaşı & Barış, 2003, s. 211-212). Bireyin kişiliği ve bu kişiliğe ait değerler de içinde bulunduğu ortamda belirlenir. Değerler kimlik ve yaşam tarzının unsuru haline gelir. Kişi bu ortam ya da ait olduğu grup içerisinde kendi bireyselliğini, yaşam tarzını bulur ve bunları kendine göre inşa eder. Bu esasen giyimde, boş zamanları harcama gibi tüketim etkinliklerinde üslup ve beğenide kendini gösterir (Zorlu, 2016, s. 223). Aslında tüketim kültürü kutsalın sona ermesine yol açmaz ve kutsal olanı kendi içerisinde maddileştirerek onu dönüştürür. Kutsal tüketim kültürünün içerisinde ayakta tutabilir (Featherstone, 1996, s. 207).

Tüketim ihtiyaç karşılamanın ötesinde göstergelerin düzenlenmesini ve grubun bütünleşmesini sağlayan bir sistemdir. Bu anlamda tüketim toplumsal bir değer sistemidir. Yani tüketim grup bütünleşmesini sağlayan ve toplumsal denetim işlevi olarak içselleştirilen toplumsal değerler sistemidir (Baudrillard, 2008, s. 91-95). Kişiler sahip oldukları ev, araba, mobilya, giyim kuşam gibi nesnelere kendilerine has bir yaşam tarzı ve üslup geliştirirler. Bu anlamda kişinin beğenisi iktisadi sermaye hacminin yanı sıra kültürel sermayesi ile oluşur (Featherstone, 1996, s. 150-151). Sonuç olarak kişinin sahip olduğu kültürel sermaye tüketim alışkanlıklarının belirleyicisi olur.

Din ile kültür iki yönlü ilişki halindedir. Hayat tarzı dini tutumu, dini tutum da hayat tarzını etkiler. İnsan hayatında önemli kabul edilen her şey din ile yakın ilişki içine girmiştir ve dinî yaptırımlarla kuşatılmıştır. Bu öyledir ki hayatın her ekonomik ve toplumsal tarzının dinî bir karşılığı vardır (Dawson, 2014, s. 10). Bu anlamda dinin kültürel bir sermaye oluşturması ve tüketimi etkilemesi kaçınılmazdır.

Din, bir grup insan için ortak hareket sebebi olduğu zaman, dinî maksatlı özel bir cemiyetleşme ve din kaynaklı sosyal davranışlar meydana getirir (Kehrer, 1992, s. 7). Berger'e göre (1993, s. 55) din insanın dünya kurma girişiminde önemli bir rol oynar. Din insan öznesini kontrol eder ve sınırlar. Yani din, değişebilen insan bilincine mahsus tutumu şekillendiren olgudur (Jung, 1995, s. 19-21). Din bir anlamda toplumsal kuralların yasallaştırmanın en etkili yoludur (Berger, 1993, s. 65). Durkheim dinin kaynağının toplum olduğunu söyler. Din kutsal sembolleri inşa ederek, birtakım inanç ve ayinler ile grubu ve toplumu bütünleştirir. Bu anlamda din bütünleştirici semboller ve ibadetler sisteminden oluşur (Durkheim, 2005). İnsanların dünyayı ve kendilerini anlamak için oluşturdukları ilk bilgi sistemleri din

kökenlidir ve her dinin bir seküler ve bir de kutsal küresi¹³ vardır, kutsal küre alanın insanın rasyonel bilgi alanını aşan bir yönü vardır (Durkheim, 2005, s. 26).

Dinlerin ya da kurtarıcı emirlerin özü kutsal değere ulaşacak hayat sürme isteğine dayanır. Bu bir anlamda dinin hayat tarzını belli noktalarda ya da tamamen sistemleştirilmesi demektir (Weber, 2004, s. 417). Bu sistem kutsalla ilgili inançlardan ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek bir manevi toplum halinde bir araya getirir. Bir dine sahip olmayan hiçbir toplum olmadığı gibi tarihte cemaati olmayan hiçbir din yoktur (Durkheim, 2005, s. 64). Tüketim bağlamında Durkheim bütün dinlerin azla yetinmeyi ve sade yaşamayı önemsediklerini, bunu yüceltiklerini ve kutsallaştırdıklarını belirtir (Durkheim, 2002, s. 290). Modern toplumlar ve refah toplumları ise dinlerin refah değerlerine yöneldiklerini ve böylece dindarların da ileri düzeyde tüketim nesnelere yöneldiklerini ileri sürer.

Bu noktada dinin insanlara sağladığı anlam dünyası, tüketim toplumunun sağladığından daha sağlamdır. Aynı zamanda din ile tüketim toplumunun sağladığı anlam dünyaları arasında karşıtlık olması doğaldır. Yani din insanlara ihtiyaç dışı ve lüks tüketmemekle mutluluk vaat ederken, diğeri ise tüketim yapılması üzerinden mutluluk vaat eder (Demirezen, 2010, s. 105-106).

Sosyoloji söz konusu olunca dindarların tüketimine ilişkin kuramsal yaklaşımlar içinden¹⁴ Max Weber'in, F. Sabri Ülgener'in ve İbn Haldun'un analizleri büyük önem teşkil etmektedir.

1.2. Bir Meleke¹⁵ Olarak İnsanda Tüketim Eğilimi: İbn Haldun

¹³ Bu bağlamda tüketim davranışları, tüketim kültürü ve yaşam tarzları seküler ve kutsal olarak ele alınır. Bireylerin belirli tarihi, coğrafi ve sosyal koşullarda "Nasıl yaşamalıyız?" sorusuna verdikleri cevap onların yaşam tarzının biçimini ortaya çıkarmaktadır. Bu soruya verilen cevap bağlamında batılı ve geleneksel olarak iki tür yaşam tarzından bahsedebiliriz. Batılı yaşam tarzı, batılı gibi yaşama isteği, aynı zamanda tüketimi seküler meşrulaştırma içinde anlama, batılı değerler içinde yer alma, daha iyi hayat yaşamak için tüketim ürünlerine sahip olma, kendini alt toplumsal tabakalardan ayırma olarak düşünülebilir. Geleneksel yaşam tarzı ise "eski gelenek, adet ve değerlere uygun yaşamak", tüketim ürünlerini ve kültürünü helal haram gibi geleneksel/yerel/ aşkın değerlerle meşrulaştırmak olarak ifade edilebilir (Zorlu, 2003).

¹⁴ Bu çalışmada tarihsel kronoloji dikkate alınarak teorik olarak bu üç isim üzerinde odaklanılmıştır.

¹⁵ Haldun'un meleke olarak kullandığı kavramın bir benzeri daha sonra Bourdieu tarafından "habitus" olarak kullanılmıştır. Habitus kavramı "alışkanlık" kelimesinden daha iyi biçimde "edinme" ve "yetenek" anlamlarını ifade etmektedir (Mauss, 2005, s. 471). Daha geniş anlamda habitus "anlam kazanmış pratiklerin ve gelişen pratikleri anlamlandırmaya yarayan algılamaların üretici bir yatınlığa dönüşmüş ve bedene işlemiş zorunluluk hali" (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 118) ya da "kalıcı, tercüme edilebilir bir yatınlıklar sistemi" (Bourdieu, 1990h: 53 Akt: Swartz, 2015: 144) olarak tanımlanabilir. Bu beğeni ve davranış toplum içerisinde oluşur. Habitus bireye özgü olarak görülen şeylerin bile kolektif olduğunu anlatır. Yani "habitus" toplumsal temsil ve pratiklerin takdir edilen gerçeklikler şeklinde algılanmasıdır (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 116-117). Bu anlamda habitus, dışsal yapıların içselleştirildiği ilk sosyalleşme sürecinin ürünüdür. Bu süreçte belli bir grup için neyin olanaklı neyin ise olanaksız olduğunu gösteren durumlarla ilgili içselleştirilmiş yatınlıklar gelişir. Bu habitusun eylemin yapısal sınırlarını çizmesidir. Habitus aynı zamanda bu sosyalleşme sürecine paralel olarak algıları, hayalleri ve pratikleri doğurur. Yani, habitus eylemi biçimlendirme eğilimindedir (Swartz, 2015, s. 147-148). Bu anlamda habitus, somutlaşmış, bedene dönüşmüş toplumsallıktır (Bourdieu & Wacquant, 2003, s. 148). Doğal olarak kişinin bireysel olarak gördüğü eylem ya da eylem setleri aslında toplumsal bir özellik gösterir. Habitus kavramının diğeri bir işlevi de, bir eyleyicinin ya da eyleyici kümesinin varlık ve pratiklerini birleştiren bir üslup birliğini aktarabilmesidir.

İbn Haldun insanda tüketim eğiliminin ortaya çıkmasında refah ekonomisini, mülkün ödüllendirme sistemi, sosyal muhit ve insan doğası olmak üzere üç unsurla ele alır. Kentlerin ve refahın gelişmesine paralel olarak rahat ve sakin bir yaşam koşulları oluşur. Gıdanın bol olması, konaklar, hamamlar gibi refah kurumların ortaya çıkması kentlerde rahat bir yaşam tarzının oluşmasına neden olur. Bu refah koşullarında insanın fitratı değişir. İnsanda bir eğitim olarak “aşırı tüketim”in ya da “tüketim temelli insan doğası”nın ortaya çıkmasının bollukla ilgili bir boyutu vardır. Fakat tüketim temelli bir insan doğasının ortaya çıkmasında makro düzeyde mülkün ödüllendirme sisteminin, mikro düzeyde ise refah değerlerinin ve insan alışkanlıklarının bir sosyal muhit çerçevesinde dolaşıma sokulması etkileyicidir. Bu unsurlar İbn Haldun tüketim teorisinin özeti mahiyetindedir. Umrânlarda/uygarlıklarda/toplumlarda refah ve bolluğun artışıyla yeme içmeden giyime, evlerden konuklara, gündelik hayattan nişan, düğün ve devlet törenlerine, hamamlardan saraylara, saray bahçelerine kadar yeni tüketim nesnelerinin kullanımı ortaya çıkar.

İbn Haldun “meleke” kavramı üzerinde durur (İbn Haldun, 1996a, s. 367). Bu bağlamda ona göre insan doğasının bir doğuştan getirdiği bir ifrat tarafı, bir de sonradan kazandığı fitrat tarafı vardır. İnsanın doğuştan sahip olduğu ifratı iyiye, güzele ve doğruluğa yöneliktir. Bu nitelikler insanın doğuştan sahip olduğu melekelerdir, aynı zamanda her insanda bulunması hasebiyle evrenseldirler. Fakat bu evrensel nitelikler onları destekleyen iyi bir toplumda ve sosyal koşullarda devam eder. İnsanın doğasına sonradan toplumsal, sosyal koşullarla, sosyalizasyon ve öğrenme yoluyla eklenen şeyleri kazanılmış melekeler olarak değerlendirir. Bu bağlamda ister doğuştan isterse sonradan kazanmış olsun bütün melekeler, insanı sarıp sarmalayan yetenek, kabiliyet, kudret gibi anlamlara gelir.

İbn Haldun terzi, marangoz ve mimarlıkta olduğu gibi şiir melekesi, ilim melekesi, fıkıh melekesi, sanat melekesi gibi farklı melekelerden bahseder (İbn Haldun, 2018, s. 728). Sonradan kazanılmış melekeler talim, öğrenme, topluma/sosyal muhite uyum, yaşam deneyimleri ve alışkanlıkları nedeniyle bedene/zihne yerleşmiş olan algılama, değerlendirme biçimlerine sahip olma, yapıp etme ve davranış kalıplarıdır. Örneğin çok yeme, alışmış birinin çok yemek yeme davranışı sürekli olarak tekrarlamasıdır. Kazandığı yeme melekesi; kabiliyeti ve tutkusu nedeniyle hep daha fazla yemek yemesi ve yemek yeme arzusunu ona egemen olması gibi.

Ona göre insan öğrenmesinin temeli, bu öğrenmelerin sürekli tekrarlar sonucu kişinin değişmez bir doğası haline gelmesi sayesinde olur (Oruç, 2010, s. 136). İnsan düşüncesi, davranışlarını yönlendirir. Bu anlamda “meleke” nefiste meydana gelen ve zihinde yerleşen bir keyfiyet ve haldir. Meleke, zihinde tamamen yerleşinceye kadar, bir işi tekrar etmek suretiyle o işe alışmaktır. Bir işi bizzat işleyerek öğrenen kişide meleke zihne yerleşir ve kişi

Habitus insanların, malların, varlıkların, pratiklerin tercihinde, yani birlikçi bir yaşam stilinde dile getiren temel ve birleştirici kökendir (Bourdieu, 1995, s. 23-24). Yani bir kişinin ya da benzer koşulların ürünü olan kişilerin davranışlarının tamamını benzer kalıpların uygulamasıdır (Bourdieu, 2015, s. 255). Sonuç olarak aynı gösterge sistemleri olarak tüketim hemen hemen homojen bireyleri ortaya çıkarırlar. Bu anlamda bir grup içerisinde tüketimi sosyalizasyonla edinmiş meleke (habitus) bağlamında insanlar benzer tüketim davranışları gösterirler.

melekesi nispetinde hüner ve maharet kazanır (İbn Haldun, 1996a, s. 367). Bu anlamda hal haline gelmiş alışkanlık olarak da adlandırabileceğimiz meleke ancak anlamak, bilmek ve sürekli uygulamak sonunda meydana gelir (İbn Haldun, 1996b, s. 192).

İbn Haldun insan davranışlarının meleke haline gelmesinde alışkanlıklarının önemli bir yeri olduğunu söyler. İbn Haldun'a göre "İnsan alışkanlıklarının oğludur. Onunla alışıp kaynaşmıştır. Kendi tabiat ve mizacının oğlu değildir. Hayatta alışmış olduğu şeyler onun yaratılışı ve tabiatı, onun için meleke ve alışkanlık olur" (İbn Haldun, 1997, s. 315). Bunun yanında davranışlar, günlük hayat içerisinde muntazam ve disiplinli hareketlere alıştırılırsa, bu alışkanlığın hayatın diğer taraflarına aynı muntazamlık ve disiplin yönünde şekil vermesi muhtemeldir (Ülgener, 2015, s. 43). Bunun yanı sıra kişinin alışkanlıkları meleke haline gelirse artık onda hal olur ve o halin dışına çıkması zorlaşır (İbn Haldun, 1997, s. 309-310). Çünkü kazanılan melekelerle insan doğası değişir. Aynı zamanda bir melekeyi kazanmış olan insan, diğer melekeleri kazanmakta zorlanır (İbn Haldun, 1996b, s. 225). Sonuç olarak dini yaşam tarzı ile kişide oluşan azla yetinme meleke halini alırsa kişi az gıda ile yetinir ve aşırı, lüks harcama ve israf yönelmez. Diğer taraftan insanda yeme içmeden cinselliği arzu düzeyinin itidalden aşırılığa kaçması ve altın mücevher, konak ve bahçelerinin güller ve çiçeklerle dolu olduğu saraylar gibi lüklere sahip olma tutkusunu oluşması, o insan nefsinin bu türden adetlerden hâsıl olan melekeler oluştuğu anlamına gelir. Çünkü refah değerleri bolluk ona hâkim olmuş, refah değerleri ve lüksün itiyat ve adetleri onu yönlendiren meleke haline gelmiştir (İbn Haldun, 2018, s. 760). Kişi kendine galip ve hâkim olan refah düzeyini talep eder. Bu uğurda sahtekârlık, yolsuzluk ve her türlü hileye başvurur (İbn Haldun, 2018, s. 671).

Makro çerçevede insanda tüketim melekесinin oluşmasında en önemli unsur mülkün gelirleri kentlerden kırlara makamlar, mevkiler ve itaat üzerinden yeniden dağıtmasıdır. İtaat temelinde gelirin yeniden dağıtımı kentleri tüketim kentlerine dönüştürür. Çünkü makam, mevkiler ve itaat prensibi üzerinden gelirin dağıtımı, gelirin saray ve konaklar gibi dar bir çevrede kalmasını getirir. Gelirler kentlerdeki konaklar ve saraylar çerçevesinde lüklere gider (İbn Haldun, 2018, s. 672, 670). Kentlerde refah ve lükslerle şekillenen sosyal muhitler oluşur. Hanedan çevresi, yüksek kademedeki kişiler ve yeni kuşaklar hem kendilerini hem de diğerlerini refah prensipleriyle değerlendirirler, lüksleri elde etmek için birbirleriyle rekabet ederler (İbn Haldun, 2018, Uludağ, s. 671).

Haldun'a göre nerede olursa olsun kendini açlığa alıştıran, haz, zevk ve lezzetlerden uzak durarak yaşayan kişiler, bolluk ve refah içerisinde yaşayanlardan daha güzel bir dini yaşayışa sahiptir ve ibadete daha düşkündürler (İbn Haldun, 2017, s. 271-273). İbn Haldun'a göre bol ya da az alınan gıda maddeleri, beden ve ruh üzerinde aynı kuvvette fakat farklı yönde tesire sahiptir. Tüm hastalıkların başı alınan gıdalardır. Peygamberimiz bir hadisinde "Mide dert yuvasıdır. Perhiz baş ılaçtır. Tüm hastalıkların menşei oburluktur" diye buyurmuştur. Perhiz az yemek anlamındadır. Az yemek insana sağlık kazandırır (İbn Haldun, 2017, s. 740).

İbn Haldun'a göre ihtiyacın üstünde zenginlik ve refah insanları rahata sürükler. Bu rahat içerisinde insanlar daha geniş evlerde yaşamaya ve lükse yönelirler, tüketimlerinde aşırıya kaçarlar, daha iyi ve çeşitli tüketim malları üretirler. İbn Haldun bu durumu şehir hayatına bağlamaktadır (İbn Haldun, 2017, s. 324). Şehir hayatında var olan ihtiyaç fazlası bu aşırılık kişinin nefesine yerleşir. Aşırılığın yerleştiği bu nefis ne dinî ne dünyevi huzur bulamaz. Refahla ilgili adet ve itiyatların gerektirdiği ama kazancın yetmediği külfetler ortaya çıktığı için dünya istikamette olamaz. Bu durum insanları itidal haddinden çıkararak israfa sürükler ve sonuç olarak fakirlik baş gösterir (İbn Haldun, 2017, s. 670).

Dünyanın yerilen tarafı serveti israf etmek ve sarf ederken itidalden ayrılmaktır. Servet itidal elden bırakılmadan ve Allah yoluna harcanırsa insanlara hak yolunda ve ahirette derece kazanmada yardımcı olur (İbn Haldun, 1997, s. 518). İtidal dinin kaynağıdır. İtidal gibi faydayı, emniyeti ve fazileti kendinde toplayan başka bir şey yoktur. İtidal doğru yolun bir alametidir ve insanı doğru yola götürür. Doğru yol ise insana mutluluk getirir. Bu şekilde insan maksadına ulaşır. Bu yüzden tüm işlerde itidalden ayrılmamalıdır (İbn Haldun, 1996a, s. 122). Sonuç olarak İbn Haldun tüketimde itidalli olmayı doğru yol olarak öngörmektedir. Bu anlamda insanın kazanması gereken tüketim melekesinin "itidalli tüketim melekesi" olduğu söylenebilir.

1.3. Asketizm ve Mistisizm Bağlamında Dindarların Tüketim Eğilimi: Max Weber

Max Weber dindar insanların eylemlerini ideal tip olarak inşa etmiş olduğu asketizm ve mistisizm kavramlarıyla ele alır. Asketik dindar Protestan mezhebi örneğinde olduğu gibi dünyaya yönelir ve Tanrı'nın emrine uyarak dünyayı eylemiyle dönüştürür. Kurtuluşun yolunu meslekte başarılı olmak olarak gören dindarlığı ile bu dünyayı dönüştürür. Mistik dindar ise, bu dünyadan kaçarak öte dünyaya yönelir. Kurtuluşu tefekkür, ibadet ve dua gibi mistik eylemlerde arar (Weber, 1985, s. 280-281). Birincisinde de doğal bütün zevklerden kaçınma azla yetinme (Weber, 2014, s. 51) temel ilkedir. Fakat ikincisinden temel farkı çalışkanlık, fazla para ve sürekli para kazanma hırsıdır. Çalışmak, kazanmak maddi yaşamın gereksinimlerini karşılamak içindir, kazanmak insanın yegâne amacıdır, çünkü bu Tanrı emridir (Weber, 2014, s. 57). Her iki dindarlık da dünyanın nimetlerine sırt çevirirler, her ikisi de dünyadan kaçarlar, yemeden içmeye cinselliğe kadar dünyevî zevklerin zaafına direnirler. Bunlara yönelmeyi dinden uzaklaşma olarak ele alırlar (Weber, 2014, s. 280-281).

Dünya zevklerine yönelme ve bütün cinsel yönelimlere karşı olarak, "soğuk suyla banyo yapma ve vejetaryen perhizinin yanında şu reçete verilir: 'Yorgunluktan bitap düşene kadar çalış'" (Weber, 2014, s. 221). Katolik dindarlığından farklı olarak Protestan asketizmi Tanrı buyruğu olarak kazancı serbest bırakmış, tüketime sınır koymuştur. Aynı zamanda kişi Tanrı'nın dünyada şanını arttırmak için çalışmak zorundadır. Tanrının şanına boş zaman ile değil sadece çalışmak ile hizmet edilir (Weber, 1999, s. 134-135). Sonuç olarak Protestan asketizmi inananlarına çok çalışmayı aynı zamanda bu dünyanın nimetlerinden kaçınmayı tavsiye eder.

Weber **asketizm ve mistisizm kavramsal tipojileriyle** İslam dindarlığını ele alır (Weber, 2004, s. 414-415). İslam'ın mümine dünya nimetlerini yasaklamama durumu karşısında bu kavramsal şema yetersiz kalır. Diğer taraftan Weber'in¹⁶ sosyalleştiği kültürel ortam İslam'ı anlamaya elverişli olamaz. Sonuçta Weber'e göre cinsellik, evlilik konusundaki dünya nimetlerini reddetmemesi nedeniyle İslam'ı bir haz etiği olarak anlatır, diğer taraftan da dünyadan el etek çeken sufi tarikatlar nedeniyle mistik bir dindarlık barındırdığını iddia eder (Zorlu, 2015 s, 271-275).

1.4. Bir Zihniyet Dünyasının Dünya Yaklaşımı Olarak Dindarların Tüketim Eğilimi: Fehmi Sabri Ülgener

Ülgener (2015, s. 21-22) din ile iktisadın ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ülgener, Weber'in asketizm ve mistisizm dindarlık tipolojilerinden yola çıkarak çözülme dönemi Osmanlısında dini ve ekonomik faaliyetleri tahlil etmiştir. Ülgener, Weber'den farklı olarak din/değerler ile insan davranışları arasındaki ilişkileri analiz ederken iktisadi ahlak ve iktisadi zihniyet kavramlarına da başvurur.

Ülgener iktisat ahlakı kavramını "insanın gündelik yaşayışında pratik değer ve tercih ölçülerine yönelik telkin ve motifler toplamı" olarak tanımlamıştır (Ülgener, 2015, s. 30-32). Bir başka ifadeyle "iktisadi ahlâk ve iktisadi zihniyet! Biri olması istenen normları ve hareket kurullarının toplam ifadesi! Öbürü gerçek davranışında kişinin sürdürdüğü değer ve inançların toplamı!" (Ülgener, 1991, s. 21).

Ülgener, iktisadi ahlakla iktisadi zihniyet arasında örtüşmenin yanında zıtlasma, karşıt olma durumunun ortaya çıkabileceğini ifade eder (Ülgener, 1991, s. 44). İslam iktisadi ahlakı "ne tam bir itikâf dünyasına kapanış ve ne de maddi ihtiraşlara kapılıp koyulmuş yaşayış; belki ikisi arasında sığdırılabilecek ortalama bir hayat tarzı" öngörür (Ülgener, 1991 74). Bu bağlamda "bir lokma ve bir hırka" felsefesinin ahlakçının kitabında kaldığını tespit eder. Böylece iktisadi ahlakla iktisadi zihniyet arasında zıtlaşmanın ortaya çıktığını gözlemler. Ülgener bu zıtlaşmanın tekke ve tarikat hayatından Divan edebiyatına kadar birçok örneğini verir (Ülgener, 1991, s. 127):

"Çürük sofi dili Allah söyler,
Gönlünde altını akçeyi söyler".
Ya da "Aşk âyetin okursun –fikrin zer ü sim amma!"

Çözülme dönemi zihniyetinin tüketimle şekillendiği tespit eder. Osmanlı toplumsal yapısının "ümerâ, ulemâ, ve fukarâ"dan (Ülgener, 1991, s. 197) oluştuğunu belirterek, bu sınıflarda "tüketime dayalı zihniyetle" ekonomik faaliyetlerini üretim, birikim tarafından değil, tüketim ve harcama tarafından belirlendiğini ifade eder.

¹⁶ Weber'in İslam'ı anlama deneyiminin eleştirisi ve değerlendirmesi için bkz. Zorlu, A. (2015) "Max Weber'in İslam Sosyolojisi: Anlamadan Yorumlanan Bir Din Olarak İslâm", Sosyal Teoride Din. (Edit. C. Özyurt, İ. Mazman). Ankara: Hece Yayınları

Ülgener, üst tabakaları (*ümerâ, ulemuâyı, emîr*) toplayarak ele alır. Üst tabakalarda¹⁷ tüketime yönelik “müşterek bir zihniyetin” yaygın olduğunu belirtir. “Belki üstü örtülü kalmakla birlikte, hepsinde mal mülk, bol tüketim ve gösteriş hevesi, altın ve gümüş tutkusu!” (Ülgener, 1991, s. 102). Ülgener, tüketim zihniyetinin yarı haset ve yarı hayranlık hisleriyle İbn Haldun’un taklit kuramı (*taklid kanunu*) gereği üstten/tepeden alta/eteklere yayıldığını belirtir (Ülgener, 1991, s. 109).

Üst ile alta arasında iki toplum katında bir uçurum olduğunun altını çizer. Bu durumu şair Yahya’dan aldığı beyitle şöyle açıklar:

“Geçinir bir dilim ekmekle fakir
Yedi iklim yiyip doymaz emir” (Ülgener, 1991, s. 30).

Ülgener bu koşuların Osmanlı’da ekonomik anlayışın “tüketime dayalı iktisat rejiminin” bir sonucu olduğunu belirtir (Ülgener, 1991, s. 189). Ülgener bu tabloyu İbn Haldun’a gönderme yaparak “istihlâkçi medeniyetin son devrinin” hasletleri olarak ele alır (Ülgener, 1991, s. 189,190).

Ülgener’in analizleri İbn Haldun’un umrânların/toplumların gelişim evreleri üzerine oturan bir bakış açısıdır. Bir başka ifadeyle Ülgener’in tüketim analizi hem İbn Haldun’un tüketim kuramından neşet eder hem de Osmanlı üzerine yaptığı tetkikle İbn Haldun’un genel kuramını doğrular niteliktedir. Aslında Ülgener’in tüketim zihniyeti kavramıyla analiz ettiği durum İbn Haldun’da alışkanlıklarla birlikte insanda oluşan ve insan doğası haline gelen tüketim melekesidir.

“Zihniyet, uzun asırların üst üste yığıldığı ve muayyen zümrelerin şahsi arzu ve iradelerinden müstakil olarak şuurlarında tamamıyla insiyakî haline getirdiği fikirlerin heyeti umûmiyesidir” (Ülgener, 2006, s.27). Buradaki “zihniyet” tanımı İbn Haldun’daki insanda “melekelerin” oluşumu hakkındaki değerlendirmeleri ile örtüşür mahiyettedir. Zihniyet insan iradesi dışında onu etkileyen yönlendiren bir unsur olarak ele alınıyor. Diğer taraftan İbn Haldun’un insan tüketim melekesinin oluşumunun makro ve mikro düzeylerini tetkiki Ülgener’in tüketim zihniyeti analizinden daha kapsamlı ve ayrıntılıdır.

2. Yöntem ve Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı orta ve alt sınıf katmanlarında kendini dindar olarak niteleyen kişilerde bir tüketimin melekesinin¹⁸ ne düzeyde ortaya çıktığını tepsî etmektir. Grup üyelerinin yaşam tarzlarında modern tüketim kültürünü ne ölçüde taşıdıklarını tespit

¹⁷ Ülgener üst tabakanın tüketim tutkusunu şöyle betimler: “Bol, ferah ve gösterişli hayat üst tabakanın, nerede olursa olsun, vazgeçilmez vasıflarındandır; zaten alttan üste çıkma ve üstekilere intisap etmenin cazip tarafı ve hedefi de buradadır. Hadsiz hesapsız harcama, etrafındaki halkayı ihsan ve atıyye ile kendine biraz daha bendetmek, zevk ve sefa içinde ömür sürmek vs.” (Ülgener, 1991, s. 102).

¹⁸ Tüketim melekesinden kastettiğimiz şey ele alınan grup çerçevesinde modern tüketim kültürünün ve refah değerlerinin üzerinden kendilerini tanımlamaları, tüketim nesnelere sahiplenmeyi bir amaç olarak görmeleri, bu uğurda gelecek planları yapmaları, bütçelerini buna göre tasarlamaları gibi olgular kastedilmektedir.

etmektedir. Grup üyelerinin tüketimin sembolik anlamalarını ne boyutta inşa ettiklerini belirlemek araştırmanın başka bir amacıdır. Ayrıca meleke kavramı temelinden din ve tüketim ilişkisine bakarak bu konudaki literatür bilgisine katkı sağlamaktır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Nitel araştırmaya sosyal ortamları ve grupları kendi doğallıklarıyla gözlemler yaparak analizlerde bulunur ya da bu ortamlarda yaşayan bireyleri inceleyerek cevaplar arar. Nitel araştırmacılar insanların kendilerini ve ortamlarını nasıl tasarladığıyla ve çevrelerini semboller, ritüeller, sosyal yapılar ve rollerle nasıl anlamlandırdıklarıyla ilgilenir (Berg & Lune, 2015, s. 25). Bu bağlamda araştırmada ele alınan grup çerçevesinde “tüketim anlamını deşifre” etme amacıyla araştırma nitel yöntem temelinde tasarlanmış ve uygulanmıştır.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırma Kırıkkale’de faaliyet gösteren “İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği”¹⁹ üyeleriyle yapılmıştır. Ankara ve Kırıkkale’de ikamet eden dernek üyeleri eğitim faaliyetlerini ve sosyal aktivitelerini Kırıkkale ilinde bulunan derneğe ait tesislerde yerine getirmekte ve bu süre boyunca tesis yanındaki evlerinde veya tesise ait alanlarda ikamet etmektedirler. Katılımcı grup özellikle bir arada bulunup ortak eğitim yapmaları ve grup bilinci ile hareket etmelerinden dolayı amaçlı örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örneklem zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasını sağlayarak olgu ve olayların keşfedilerek açıklanmasında yararlı olur (Yıldırım & Şimşek, 2008, s. 107).

Araştırmada katılımlı gözlem ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma için 12 kadın ve 11 erkek olmak üzere toplam 23 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Bu noktada gözlemciye bilgi toplama ve kayıt etmede özgürlük sağlayan yapılandırılmamış gözlem tekniği (Büyüköztürk, Çakmak , Akgün, Karadeniz ve Demirel , 2010, s. 145) ve bireylerin deneyimlerini, tutumlarını, görüşlerini, duygu ve inançlarını anlamada etkili bir yöntem olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği (Yıldırım ve Şimşek , 2008, s. 119) tercih edilmiştir.

“Görüşme formu, benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacıyla hazırlanır” (Patton, 1987; Akt: Yıldırım ve Şimşek , 2008, s. 122), yarı yapılandırılmış görüşme formu, konu ile ilgili açık uçlu soruların ve kişisel bilgilerin yer aldığı iki bölüm olarak hazırlanmıştır.

¹⁹ Araştırma konusu olarak tercih edilen grup kendisini kimlik olarak din üzerinden tanımlamaktadır. Yani Abdülkadir Duru eserlerini epistemolojik bir temel olarak almaktadır. Bu bağlamda grubun dini bir grup olup olmadığı teolojik bir tartışmadır. Bu anlamıyla bu tartışma bizim ilgi alanımızın dışında bir meseledir. Fakat sosyolojik olarak üyelerinin tüm kimlikleri üzerinde egemen olmayı hedefleyen ve “üyelerinin tüm kişilikleri üzerine hak iddia etme eğilimi gösteren” bütün kuruluşlar “tarikat tipi” yapılanmalardır. Bu yapılanmalar ister dernek isterse vakıf şeklinde örgütlenmiş olsun ve isterse kendini bir dinle isterse seküler bir ideolojiyle tanımlasın üyelerini tüm kimliği üzerine egemen olmaya çalışan bu türden yapılanmalar sosyolojik olarak “tarikat tipi” yapılanmalardır (Poloma 2012, 121-124).

2.4. Nitel Verilerin Analizi

Katılımcılardan gözlem ve görüşme yolu ile elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu yaklaşıma göre elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analizde katılımcıların görüşlerini çarpıcı biçimde aktarmak için doğrudan alıntılara yer verilir. Betimsel analiz; bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması aşamalarından oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 224). Ayrıca araştırma katılımcılarda bir meleke aradığı için benzerlikleri üzerine kurgulanmıştır.

Araştırmada katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş, daha sonra da ses kayıtları dinlenerek yazılı hale dönüştürülmüştür. Gözlemler not alma tekniği ile kaydedilmiştir.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneğinin Epistemolojik Kaynağı Olarak

Abdulkadir Duru ve Eserleri

Dernek üyeleri referans kaynak olarak ve eğitim faaliyetleri için kendi çıkarmış oldukları yayınlar ve içinde buldukları fikir sisteminin kurucusu olan Abdulkadir Duru'nun kitaplarını kullanmaktadırlar²⁰. Uyguladıkları eğitimin amacını ise "hedef, insanlık şerefine ulaşmaktır" (İygder, 2010b, s. 5) olarak ifade etmektedirler.

Abdulkadir Duru'nun yazdıkları incelendiğinde birincisi aklî diğeri tasavvufî olmak üzere psikolojiden, eğitime ve ekonomiye modern sosyal bilim kaynakları olmak üzere iki bilginin harmanlandığı metinler göze çarpmaktadır. Yazarın eserlerinde²¹ tasavvufun psikoloji bilgisi onun üzerine modern psikoloji ve sosyal bilimler bilgileri eklemlendiği söylenebilir. "İnsanım Elhamdülillah" (İygder, 2010d, s. 37), "Her insan bir sultandır" (Duru, 2014, s. 11), "İnsan amaçtır" (Duru, 1976, s. 85), "Her insan şereflidir" (Duru, 1976, s. 160), "Dünyada tek değer insandır" (Duru, 1976, s. 247) gibi ifadelerle yapılan insan vurgusu ilk önce Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaşî gibi düşünürlerin temelinde insan değerine inanan, Allah'a insan sevgisi ile bağlanan ve bu meyanda şekillenen tasavvufî hümanist bakışı andırıcı niteliktedir.

İnsan tiplerini gölge, eşya, bitki, hayvan tipleri²² ve insan olarak ele alır (Duru, 1978). Diğer taraftan insanın kendini yaşaması ve kendini gerçekleştirme gibi konularda modern psikolojiden etkilendiği söylenebilir. Bu bağlamda insan üzerine vurgusunun biri Mevlana ve diğeri modern psikoloji olmak üzere iki kaynağı olduğu söylenebilir.

²⁰ Duru, İslam dininin ve Peygamber Efendimizin yaşayışının bir fikir sistemi içerisinde daha iyi anlaşılacağı için bir fikrin yol göstericiliğine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir (Duru, 1994, s. 70-71). Bu anlamda insan kendi aklına göre değil, aklını gerçek fikrin değerlerine uydurarak ilerleyebilir. Bunun için fikre eğilmeli, öğrenmeli ve bütün ilkelerini hayatında uygulamalıdır (İygder, 2010a, s. 7).

²¹ Abdulkadir Duru eserlerinde ne naklî/tasavvuf ne de aklî; modern sosyal bilim metinlerine gönderme yapar. Aynı şekilde herhangi bir düşünce adamının da adını zikretmez. Ancak, etkilendiği kişiler ya da kaynaklar dolaylı olarak metinlerin içeriğinden çıkarılabilir.

²² Bu tasnif Mevlana'nın "İnsanın Başlangıçtan İtibaren Yaratılış Hâlleri ve Konakları" başlığı altında ele aldığı içerikle örtüşür hamiyettir (Bknz. Mevlana, Mesnevî, Haz. A. Karaisamailoğlu, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, III s. 459).

“Dünyada mekân ahirette iman (Duru, 2013, s. 59), can-mal (Duru, 2013, s. 123), manevi güç -maddi güç (Duru, 2013, s. 94) gibi ikilikleri “maddi değerleri doğru kazanıp kutsal değerler yoluyla harcayan, insanlığı karanlıktan kurtarıp refaha can atan” (Duru, 1978, s.115) bir insan modeliyle aşmaya çalışıyor.

Çalışmayı, kazanmayı, işte başarılı olmayı insanın kendini gerçekleştirilmesi olarak ele alır. Ona göre mutluluk “başarı ihtiyacını karşılamakla başlar” ve mutluluğu insanın kendisini bilmesi, “anı yaşamak”, “kendini yaşamak” ve “başarı ihtiyacını karşılamak” (Duru, 2013, s. 40-41) gibi kategorilerle ilişkilendirir. Sahip olmak kategorisindeki durumlarda israfa alışmanın sebebinin (Duru, 2013, s. 112) kişi anını yaşamada yetersiz olduğu için can sıkıntısı ile tüketime yönelmesi, gelişi güzel harcamalarda bulunması olarak ifade eder. Kişi kendini gerçekleştirerek yaşadığında bir yığın para harcamaya gerek duymayacaktır (Duru, 2013, s. 120). Gönül, can dostlarıyla kendi anını yaşarsa “az para ile çok iş görür” (Duru, 2013, s. 111). İnsan maddi ve geçici değerlere bağlı tutkulu yaşamdan de öz yapısına uygun gerçek değerlerle güdümlü gerçek insan yaşantıya geçtikçe, (Duru, 1978, s. 196) değerini, şerefini ve kıymetini mal pazarında değil, can pazarında takdir edecektir (Duru, 2013, s. 125).

“İnsan manevi bir mücerrettir”, “sevgi manevi zevklerin doruğudur”, “sevgi insanın hareket sebebidir”, “insan sevmeden akli bile çalışmaz” (Duru, 2014, s. 57,83) gibi kabullerden yola çıkarak bireyin nasıl yaşaması gerektiği belirler. Aynı zamanda Duru’nun bu kabullerle toplumun ve ekonominin nasıl olması gerektiğine ilişkin “Örgünöz”²³ (Duru 1976, 1977) ismiyle bir ütopya inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. 1970’lerde fikirlerini takipçilerine aktarmak için Erzincan-Kemaliye’de Şifa Bağı ismiyle bir tesis ve Özden ismiyle bir gazete kurmuştur.

İnsan için önemli olan her şeyin kıymetini takdir etmek, incelikleriyle değerlendirmek değeri nispetinde kıymet vermektir. “Gerek maddi ve gerek manevi, bu böyledir. Bu yüzden, uyanık ve dikkatli olmak, ciddiyetin hassasiyeti, melekelerin tüm mahlûklar üstü bir vasıf elde etmesi gerekir. Böyle bir fark âlemiyle yaşamayan, ölü demektir”. İnsan gönül ikliminde, sevgilinin, dostun yanında diri olur, çünkü “gönül iklimi” ve “can evi” “ölümsüzlük yeri” dir (Duru, 2013, s. 13-14). Bu anlamda takipçileri tarafından din, insanları, kendi yaratılışlarına uygun yaşatan ilahi kanunlar bütünü olarak ele alınmakta ve dini insanca yaşayışın gönülden/kalpten gelen bir düzen olarak görülmektedir (İygder, 2010b, s. 46).

Duru, tasarruf yapmayı öğütlemekte ve israfı eleştirmektedir. Bu bağlamda dernek yayınlarında üyelerine; işini iyi yapmasını, aile bütçesi yapmasını, bütçesini tasarruf ederek fonlarda tutmasını, borçlanmamasını, israf etmemesini ve plansız harcamalarda bulunmamasını tavsiye etmektedir. Bunun yanında az yemek gerektiğini vurgulamaktadır (İygder, 2010b, s. 12-19).

²³ “Örgünöz, insanların kişisel yaşantısından, devlet düzenine ve devletler ilişkilerine kadar tüm hayatın Öz’e uygun olmasını, Öz’ün güdümünden ayrılmamayı temin eden sistemler dizisidir. Şahsiyetten toplum düzenine, ekonomiden hukuka kadar her alanda temel olarak insanı alan Örgünöz, insanların, Öz’ün güdümlerine uygun yaşamasına özen gösterir. Örgünöz Fikir Sistemi, tüm insanları şahsiyetiyle, öz yaratılışına uygun, adil düzeniyle güzel yaşatmayı prensip alır. Kalkış yaptığı nokta insanın has yapısına uygunluk, özünün güdümlerine uygun olarak özgürlüktür” (Özden Gazetesi, 2020).

3.2. Katılımcıların Dindarlık Anlayışları

Katılımcılar genellikle dindar yaşamı “*insan yaratılışına uygun yaşamak*” ve “*insan yüceliğinin gerçekleşmesi*” olarak ele aldıkları söylenebilir. Katılımcıların bir kısmı ise, dindar yaşamı “*insanlar arası güven bağı*”, “*insan yaşantısı için gerekli kurallar bütünü*”, “*huzurlu ve mutlu yaşamın ilkeleri*”, “*ahlak ve fazilet*” gibi kavramlarla ifade etmişlerdir. Dinin insan yüceliğini ve insan yaratılışına uygun yaşama olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Din; insanın, insana emniyetini ve güvencini, insanların birbirlerine Allah cc. korkusuyla beraber bağlanmalarını, Allah için hürmet etmelerini, Allah’ın emirlerini tutup yasaklarından sakınmalarını, insanların birbirlerini sevmelerini, insanın kendi mevcudiyetindeki büyüklüğü başka bir varlığa bağlamadan Allah’ın büyüklüğünde bulabilmesini sağlayan ilahi kaideler bütünüdür... Dinin, insan yaşayışının kalpten düzenleyicisi ve insanı yaratılışına uygun yaşatan ilahi kanunlar bütünü olduğuna inanıyoruz. İnsanları diğer mahlûklardan ayıran insanlık gereklerinin toplu adının din olduğuna inanıyoruz” (Maden mühendisi, yaş 61, bay).

Öğretim üyesi bir katılımcı ise insan-din ilişkisini “*eşrefi mahlûkat*” ibaresiyle temellendirerek insanı merkeze alan bir bakış açısı sunmuştur:

“Bizim din anlayışımız daha çok insanca yaşamak üzerine bina edilmiş bir kavramdır. Biz varlık içerisinde pek çok canlı olduğunu bunların içerisinde insanın özel bir yeri olduğuna inanıyoruz. Yani biz din dediğimiz zaman Allah tarafından Peygamberler aracılığı ile getirilen ve insanı diğer varlıklardan ayıran kurallar bütününe kastediyoruz. Peygamber Efendimizle gelmiş, Peygamber Efendimizin yaşayışı arkasından bize kadar gelen silsilede insanca yaşamak olarak algılıyor. Çünkü Kur’an’da mesaj insanın eşref-i mahlûkat olduğu üzerinedir. Dolayısıyla bizde bir insana yakışacak şekilde insanca yaşamaya çalışıyoruz. Dinin amacı şerefli insanlar yetiştirmek... Peygamber Efendimiz de geldiği dönemde tamamen insanı şerefli yapmak istiyor. Şerefli demek aslında bize göre İslam’ın şerefiyle yücelmek anlamındadır” (Öğretim Üyesi, yaş 37, bay).

Bunun yanı sıra mülakata katılan kişilerin çoğu namaz, oruç, kurban, hac, sadaka, zekât vb. ibadetleri “*manevi vücudun birer besini*” olarak gördüklerini ve ibadetlerini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı “*Namaz manevi vücudumuzun besinidir. Beslenemeyen vücut ölmeye mahkûm kalır. Bu yüzden namaz kılmak vazgeçilemez bir ibadettir*” (Öğrenci, yaş 23, Bayan) ifadeleriyle namazı yaşamak için vazgeçilmez bir besin olarak ifade etmiştir. Başka bir katılımcı “*bizim amacımız olan insanlık sıfatına ulaşmamız için en büyük güç kaynağımız, irade hâkimiyet vasıtamız oruçlarımızdır*” (Tekniker, yaş 48, bay) ifadeleriyle ibadetleri yerine getirme sebeplerinin bir zorunluluktan ziyade ibadetlerin insan için gerekli ve faydalı birer davranış biçimi olması olduğunu belirtmiştir. Bir başka ifadeyle ibadetin bir emir olmanın ötesinde benlik açısından kişiye sağladığı fayda üzerinden ele alındığı görülmektedir.

Katılımcılar, dindarlıklarını dinin zahiren emrettiği bütün kurallara uymanın yanında toplumsal ilişkilerde yapıcı olmak ve diğer insanlarla olan bütün ilişkilerinde bu kuralları temel alarak hareket etmeyi prensip edinmek olarak ifade etmişlerdir. Katılımcılar genel olarak dindarlığı “*bahsedilen iç dünya kurallarını uygulamak*”, “*gerek aile gerekse toplumsal*

ilişkilerde güven temeli üzerine kurulu sosyal ilişki düzeni inşa etmek", "Bir toplumsal kurum içerisinde Allah'ın koyduğu kuralları uygulamak" olarak değerlendirdikleri görülmektedir. İbadeti ve dindarlığı toplumsal fayda üzerinden betimleme söz konusudur ve dindarlık insanın kutsal bir yükümlüğü ötesinde bireysel ve toplumsal fayda temelinde bir değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.

"Dindar insanın her hali ahlaklı, yaşayış düzeni iç açıcı, gerçekten onur kaynağı olur. Gerçek dindar her yönden, her yerde saygı değerdir... Dindar bir kişi olduğumu düşünüyorum. Uygulamaya çalıştığım ilahi kanunlar içerisinde insani ilişkilerimi düzenleyen büyüklere saygılı olmak, küçüklerimize örnek olmak gibi, fedakârlık, anlayış, yardımseverlik, vefakâr olmak, sevgi dolu, iyimser olmak gibi birçok ilke ve değer barındırıyor. Bu kanunlar yalnız dış dünyamızı değil iç dünyamızı da düzenliyor... Kısacası din insanı hayvandan ayıran değerleri ve kanunları barından biricik hayat kanunudur" (Öğrenci, yaş 23, bayan).

Katılımcıların din anlayışlarında insan temelli bir yaklaşım benimsedikleri söylenebilir. Merkeze insanı alarak dini insanın şerefe yani fitrata uygun şekilde kendi yüceliğine ulaşmada bir araç olarak görmektedirler. Bu anlamda katılımcıların dini anlayışlarında insanlar arası ilişkilerin, ahlak, sözünde durmak, güven, yardımlaşma gibi unsurların dinin ritüelleri olan ibadet kısmından daha ön planda tutulduğu söylenebilir. Tanımlamalarına göre dinin ibadetleri onları insanlık şerefine ulaştıracak besinlerdir ve temel olan insanın kendi değerini bilmesi ve ona göre yaşamasıdır.

3.3. Tüketim Anlayışları ve İsraf Anlayışları

Araştırma temelinde katılımcıların tüketim davranışlarındaki eğilimini anlayabilmek için önce içinde buldukları grubun öğretisinin ve kişilerin bu öğretilerden ne anladıklarının bilinmesi önem arz etmektedir. Bu anlamda grup üyelerinin sade yaşam, bir lokma bir hurka anlayışına nasıl baktıkları²⁴, dindar insanların tüketim alışkanlıklarının nasıl olması gerektiği hakkında düşünceleri önem arz etmektedir²⁵.

Araştırmamızdaki katılımcıların çoğunluğu "bir lokma bir hurka" anlayışını tasvip etmediklerini, aksine Müslüman'ın iyi bir kazanç sahibi olması gerektiğini ve ihtiyacı fazlasını ise ihtiyaç sahiplerine dağıtması gerektiğini belirtmişlerdir. Mühendis olan bir katılımcı "çok çalışacaksın, çok kazanacaksın ama ihtiyacın kadar harcayacaksın, ihtiyacının fazlasını insanların ihtiyacını karşılama yolunda sarf edeceksin" (Maden mühendisi, yaş 61, bay) ifadeleriyle çok çalışmaya, sınırlı harcama ve harcama dışı kalanını başkalarına harcama gündeme getirilmektedir. İş adamı olan katılımcı ise "Bu prensip, dini gününde [Dini gününde

²⁴ Duru, korkuların, telaşların, başaramam duygusunun, ümitsizliğin, piyango gibi hayali bekleyişlerin yanında dünyaya ilgiyi kesip ahireti bekleme ve "bir lokma, bir hurka" anlayışının insanları fakirliğe ittiğini söylemektedir (Duru, 1996b, s. 19).

²⁵ Duru'ya göre insan isteklerinin itişiyile tüketir (Duru, 1976, s. 245). Temel olarak ekonomik konular insanın şerefini ispat etmek için bir araçtır, insan ise amaçtır. Bu anlamda sahiplik eğitimi gövdesel arzulara dur demekle başlar (İygder, 2016, s. 2). İsraf döküp saçmak, kıymet vermemek anlamındadır. Ama israfın en büyüğü kalbin ve zihnin lüzumsuz şeylerle meşgul edilmesidir (Duru, 2004b, s. 256-257). İsrafın çaresi ise, kendi varlığımızın değerlerini tanıyıp, yeterlilik kazanmaya çalışmaktır. İsraftan kurtulmanın kesin yolu, tasarruf sahibi olmaktır (Duru, 2004b, s. 256-257).

yaşamaktan kastedilen Müslümanın günlük yaşayışında dini temel alarak yaşamasıdır] yaşamak isteyen insanlara uygun bir anlayış değildir. İçerisinde acizlik, pasiflik, hayal ve meçhul barındıran, İslam'ın özüyle alakası olmayan bir anlayış" (İş adamı, yaş 46, bay) ifadeleriyle konuya acizlik ve pasiflik açısından yaklaşmıştır. Benzer şekilde ev hanımı bir katılımcı ise aynı durumu "...bizi zavallılığa, pasifliğe, acizliğe itecek kadar az da değil, el açtıracak kadar az da değil, ama israfa, müsrifliğe, lükse gösterişe, şatafata götürecekt kadar çok da değil. Bunun orta dengesini bulmaya çalışıyoruz hayatımızda" (Ev hanımı, yaş 47, bayan) şeklinde ifade etmiştir.

Aynı şekilde katılımcıların sade yaşam hakkındaki görüşleri ifade farklılıkları ile birlikte benzerlik göstermektedir. Katılımcılar sade yaşamı genel olarak "insanların kafasını karıştırmayacak, özendirilmeyecek hayat tarzı", "ihtiyacı kadarını çok pahalıya kaçmadan alacak, lükse kaçmayacak, gösterişten şatafattan uzak yaşamak", "hedefi doğrultusunda sade yaşamak ve geri kalanını ihtiyaç sahiplerine dağıtmak" gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Mülakatımıza katılan bir öğrenci sade yaşamı "...ihtiyacımız olan her şeyden gerektiği kadar sahip olmak ve kullanmaktır. Hayatımda en çok dikkat ettiğim şeylerden biri budur. Çünkü israf haram, gösteriş yokluk nişanıdır!²⁶"olarak belirtmiştir (Öğrenci, yaş 23, bayan). Bir başka katılımcı ise "Peygamber Efendimizin sözü vardır bak bilirsin sen de onu 'ne imrendir, ne de iğrendir'" (Ev hanımı, 45, bayan) diyerek sade yaşamı orta hallilik olarak nitelendirmiştir. Diğer bir katılımcı "Çünkü eşyaya hizmet etmek insanı gerçekten yoruyor. O yüzden sadelik aslında hepimizin, bütün insanların yaşaması gereken bir yaşam tarzı diye düşünüyorum" (Ev hanımı, yaş 38, bayan) ifadeleriyle sadeliğin yaşam tarzı olması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda katılımcıların çoğu sade yaşadıklarını bazı katılımcılar ise sade yaşamak konusunda gayret ettiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar genel olarak israfı zaman dâhil her şeyi yerli yerinde harcamamak, değerini bilmemek gibi ifadelerle tanımlamışlardır, birkaçı ise israfın haram olduğunu söylemiştir. Katılımcı bir bayan "Elindeki mevcut şeyin değerini bilmemektir. Yani değerini bilmeyip onu gelişigüzel kullanmak diyelim" (Ev hanımı, yaş 43, bayan) şeklinde israfın değer bilmeme yönüne dikkat çekerken, bir diğer bayan katılımcı "Bence israf ihtiyacın olmadığı halde almaktır. Bir kenara koymaktır. Ya da diyelim ki bu benim ihtiyacımı karşılıyorsa bunun daha lüksünü almaktır. Bana göre israf budur" (Ev hanımı, yaş 52, bayan) ifadeleriyle israfa ihtiyaç ve lüks yönünden yaklaşmıştır. Bunun yanında bazı katılımcılar israfı "... israf, elimizde mevcut olan zaman da dâhil, beden gücü, insan ilişkileri dâhil her şeyi yerli yerinde kullanmamak", "İsraf, bir şeyin kıymet bilinmeden kullanılmasıdır", "İsraf ihtiyacının dışında sahip olduğun her şeydir", "İsraf insanın ihtiyacı dışında sırf gösteriş amaçlı veya nedensiz olarak alışveriş yapmasıdır" şeklinde ifade etmişlerdir.

Genel olarak katılımcılar ihtiyaca göre alışveriş yaptıkları için israf etmediklerini ayrıca insanın israf ettiği şeye muhtaç olacağına inandıklarını, o yüzden insanın elindeki kıymetini bilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Mesela kalan ekmeği kızartarak daha uzun

²⁶ Dernek üyeleri temel görüş olarak insanın en güzel meziyetin sağlam karakter olduğunu ifade etmektedirler. Kişi kendini topluma düzgün karakter ve kişilik değerleri ile kabul ettiremezse makam, para, şöhret, kıyafet vs. gibi kabul araçlarına yönelir. Bu anlamda kişinin bu kabul sembollerini kullanması esasta kişilik değerleriyle ilgili yokluğun göstergesidir (Maden mühendisi, yaş 61, bay).

süre saklamak gibi yöntemlerle ellerinde kalanı değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Müzisyen bir katılımcı israf etmediğini ve kalan miktarı diğer insanlar için harcadığını “*Tabii ki israf etmeyiz. Yani müsrif olmamak, ihtiyaçlarımız oranında hareket etmek. İşte hani baştan geliyoruz ya tüketim olarak kazancımızın ihtiyaçlarımızdan fazlasını da insan kalbi huzuru yolunda harcamalıyız*” (Neyzen, yaş 52, bay) sözleriyle ifade etmiştir. Bazı katılımcılar zaman noktasında bazen zamanı israf ettiklerini, birkaç katılımcı da bazen gıdada israf olabildiğini belirtmişlerdir.

3.4. Tasarruf ve Borçlanma Alışkanlıkları

Kişilerin alışveriş etkinliklerini belirleyen önemli faktörlerden biri de tasarruf ve borçlanma alışkanlıklarıdır. Katılımcıların hepsi tasarruf (birikim) ²⁷ yaptıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar genel olarak tasarruf yapmaktaki amaçlarını “*ihtiyacı olan kadarını kendine harcamak geri kalanını ise ihtiyaç sahipleri için ayırmak*” olarak tanımlamışlardır. Bunun yanı sıra bazı katılımcılar amaçlarının “*muhtaç olmamak, mahcubiyet korkusu ve meydana gelebilecek çeşitli ihtimaller*” olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca “*eğitim ve sağlık*” gibi sebeplerle birikim yaptıklarını söyleyenler de vardır.

Araştırmamıza katılan öğrenci bir katılımcı tasarrufun belirli ölçütler dâhilinde yapılması gerektiğini ve tasarruf yapmaktaki amacının Allah’ın davasına hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. Allah’ın davasını ise çeşitli yönlerden insanlara yardım etmek olduğunu belirtmiştir:

“Tasarruf, kişinin sahip olduğu şeyler üstündeki yetkisidir. Tasarruf etmek ölçüler çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Bu ölçüler insan iç dünya huzuru takip edilerek yapılabilir. Öyle ki bazen bir kibrit çöpü dahi atılmazken; bazen milyarları gözü kapalı vermek gerekir. Benim de tasarruf etmekteki amacım Allah’ın davasına hizmet edebilmek için milyarlar harcamam gerektiğinde, harcayacak paramın olmasıdır. Allah’ın davasından kastım insanların mutlu, huzurlu, arzularına hâkim olabilen, güçlü, hükümlü, güvenilir, kısacası kendinden ve yaptıklarından memnun, alını açık yüzü ak bireylerin toplumda çoğalması ve topluma yapıcı insanların hâkim olmasını sağlamaktır” (Öğrenci, yaş 23, bayan).

Aynı şekilde müzisyen bir katılımcı davasının insanların huzur ve mutluluğu olduğu ve örnek aldığı kişiden öğrendiği kadarıyla gelirinin belli bir kısmını ayırması ve bu yolda harcaması gerektiğini ifade etmektedir. Kendine bir hedef tayin etmekte, bunu gerçekleştirebilmek için bir kısmını bu hedefi doğrultusunda harcayacağı belli bir maddi gücünün olması gerektiğini ve bu maddi gücü elde edebilmek için tasarruf yaptığını belirtmektedir. Elindekilerinin sadece kendisinin olmadığını ve bunlar üzerinde diğer insanların hakkı bulunduğunu “*Bir ekmeğimiz varsa bunun çeyreği düşer bize veya yarımı düşer. Yarısı bir başkasının ihtiyacıdır. Bir başkasının ihtiyacını karşılamak yolunda rahatça harcarız yani*”

²⁷ Tasarruf “kısımak” anlamında değil, her varlığı yerli yerinde harcamak anlamındadır. Tasarruf yapabilmek özel kabiliyettir, günlük hayat bilgisi ve pratik eğitimle kazanılır (Duru, 1979, s. 163-164). Duru’ya (1998, s. 158) göre kişi borçlanmamalı ve bankaya uğramamalıdır. Bunun yerine fon kurmalı tasarruflarını, borçlanma ve banka faiz farkını bu fonlarına yatırmalıdır. Bu minval üzere dernek üyeleri yaptıkları eğitim gereği hayatın çeşitli alanlarını ilgilendiren fonları kendi banka hesaplarında ya da evde tutmaktadırlar.

(Neyzen, 52, bay) şeklinde ifade etmekte ve bu yüzden de diğer insanların ve hayvanların hakkını tasarruf etmesi ve onlara teslim etmesi gerektiğini belirtmektedir.

Katılımcılar fon²⁸ adını verdikleri bir tasarruf sistemi sayesinde ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabildiklerini, muhtaç olmadıklarını ve borçlanmak zorunda kalmadıklarını belirtmektedirler. Öğretim üyesi bir katılımcı kişilerin durumuna göre bu fonlara tasarruf yaptıklarını ve çocuklarına tasarruf yapmayı öğrettiklerini ifade etmiştir:

“Abdulkadir Duru yıllar önce bunu tavsiye etmiş şimdi de eğitim çalışmalarımız içerisinde bunu önemsiyoruz. Dolayısıyla her çocuk için hem kendimiz fon tutup kumbara yapıyoruz hem de çocuklara tasarruflu yaşamının önemini anlatıyoruz. Yani onlarda bütçelerinde şöyle düşünüyorlar parayı bizden harçlık olarak aldıkları zaman biriktirecekleri parayı ayırmaya çalışıyorlar, harcayacakları parayı da ayrı tutuyorlar” (Öğretim üyesi, yaş 37, bay).

Bazı aileler gelir gider dengesini ayarlayarak, gelirinden daha fazla harcama yapmamayı ve gelirlerine göre belli bir kısmı bu fonlara ayırabilmek için denk bütçe sistemi²⁹ diye adlandırdıkları bir sistemi uyguladıklarını söylemişlerdir. Denk bütçeden sorumlu olduğunu söyleyen mühendis bir katılımcı ise bu sistem sayesinde kişilerin eline sahip olduğunu ve bunun sonucunda gereksiz harcama yapmadıklarını söylemektedir. Bu sistemi uygulayan ailelerin bir süre sonra borçlanmaktan kurtulduklarını ve kendisinin de bu ailelerin takipçisi olduğunu ifade etmektedir:

“Maksat ele sahiptir. Burada bizim denk bütçe çalışmamız var... Mesela benim 3 kuruş gelirim varsa giderimin azami üç kuruş olmasını hedeflerim. Bunun içinde tüm giderleri mi yazarım, tüm gelirleri mi yazarım. Ona göre de elime sahipliğini gerçekleştiririm. Bunu birebir uyguladığımız aileler vardır. Denk bütçeyi onlarla birebir uygulattırırım. Bu şekilde çok başarılı olan aileler var” (Makine mühendisi, yaş 67, bay).

Eksper bir katılımcı *“Vakfımızda denk bütçe olayımız var bizim. Herkes yapar”* (Eksper, yaş 38, bay) ifadesiyle dernek üyelerinin tamamının bu sistemi uyguladığından bahsetmektedir. Aynı şekilde ev hanımı başka bir katılımcı bu sistemin dışına çıkmadıklarını *“Fonlarımız vardır mesela biz onların dışına çıkamayız”* (Ev hanımı, 45, bayan) şeklinde ifade etmiştir. Diş hekimi

²⁸ Dernek üyeleri tasarruf alışkanlıklarını örnek aldıkları Abdulkadir Duru'nun tavsiyesi (Duru, 1978, s. 145, Duru, 1998, s. 158) üzerine “fon” adını verdikleri bir biriktirme metodu ile sistemleştirmişlerdir. “Fon” sisteminde önce bir ihtiyaç veya olabilecek ihtimal bir ihtiyaç için gerekli rakama ulaşana kadar “fona” para yatırılmaktadır. Olasılık olarak belirlenen fonlar ise harcanmadan belirli bir süre ve oranda muhafaza edilmektedir. Kişiler ihtiyaçları olduğu zaman bu fonlardan ihtiyaçlarını karşılamakta ve bunu kendilerine bir borç kabul ederek tekrar yerine koymaktadırlar. “Fonlar” çeşitlilik arz etmektedir ve kurban fonu, hac fonu, sağlık fonu, eğitim fonu gibi belli ihtiyaçların yanında almak istedikleri şeye göre mutfak fonu, giyim fonu, araba fonu, buzdolabı fonu vb. gibi isimlendirmektedirler. Bunun yanında kendileri dışındaki kişilerin ihtiyaçları için ihtimal fonu, ikram fonu gibi fonlar adı altında tasarruflarını tutmakta ve ihtiyaç anında bu fonları diğer kişiler için kullanmaktadırlar.

²⁹ Denk bütçe sisteminde kişiler gelirlerine göre bütçesini gıda, giyim, ısınma vs. gibi gider kalemlerine ayırmakta ve bu giderler için belirledikleri rakamı düzenli olarak biriktirmektedirler. Alışveriş yapacakları zaman ayırmışmış oldukları bu rakamların dışına çıkmamakta ve alacakları malzemeleri ona göre belirlemektedirler. Örneğin gıda için aylık 300 lira ayıran kişi bu limit dâhilinde harcama yapmakta, alacağı ürünlerin miktarını ve fiyatını ona göre ayarlamaktadır. Bu sistem sayesinde kişiler gereksiz harcama yapmadıklarını ve doğalgaz benzeri giderleri her ay düzenli olarak ayırdıkları için faturaların yüksek geldiği dönemlerde sıkıntı çekmedikleri ifade etmektedirler (Makine Mühendisi, yaş 67, Bay).

olan bir başka katılımcı ise tasarruf etmeyi bu sistem sayesinde öğrendiğini “Şöyle, fikri çalışmayla kazandık. Çünkü bizim nasıl deyim örnek aldığımız bir fikir var, fikri yaşantı var. Abdülkadir Bey’in mesela tavsiyesi var. İşte mutlaka her evin bir fonu olmalı. İkrâm Fonu, Ahbap Fonu ve İhtimal Fonu” (Diş hekimi, 41, bayan) şeklinde ifade ederken, ev hanımı olan bir diğeri bu fonlama sayesinde muhtaç olmaktan korunduklarını ifade etmektedir:

“Küçük düşmemek, mahcup olmamak, borçlanmamak, kimseye el açmamak, zayıf aciz duruma düşmemek bunun için tabii ki. Abdülkadir Duru’nun sunduğu bir fon sistemi vardı. Bizler onda neyi öğrendik? Tasarrufu, biriktirmeyi bunları öğrendik... Ama buradaki özellik devamlı her ay sürekli onu atman. Attıkça onlar birikecek” (Ev hanımı, yaş 47, bayan).

Dernek üyeleri kendilerine has bir tasarruf sistemi kurmuş olmakla birlikte genel olarak borçlanmaya da karşı çıkmaktadırlar. Borçlanmayı bir esaret olarak görmekte ve insanın özgür olabilmesi için ekonomik olarak bağımsız olması gerektiğini düşünmektedirler. Aynı zamanda faize karşı çıkmakta, faiz sisteminin kötü olduğunu düşünmektedirler. Mali müşavir bir katılımcı sadece zorda kalırlarsa arkadaşlarından borç alacaklarını “Arkadaşım ihtiyacın varsa yardımcı olayım gibi bana bir teklif gelmişse onu değerlendiririm. Ama kolay kolay para da istemem yani kimseden” (Mali müşavir, yaş 41, bay) şeklinde ifade etmiştir. Aynı şekilde iş adamı olan diğeri bir katılımcı borçlanabileceğini ama bankadan uzak durduğunu ifade etmektedir: “Duruma göre borçlanabiliriz. Temel dünya görüşü olarak faizin haram olduğuna inanıyorum. Haksız bir kazanç olduğunu düşünüyorum” (İş adamı, yaş 46, bay). Bunun yanında ev hanımı bir katılımcı kurmuş oldukları fonlar aracılığıyla borçlanmaktan korunduklarını ifade etmişlerdir:

“...Şöyle bir şey işte bizim fonlarımız var dedik ya. Şimdi hemen o devreye girer. Eşim hiç faize girip bir şey almadı mesela şimdiye kadar. Ev araba kesinlikle. Peşin parası varsa yapar bu alışverişlerini. Eğer ki yoksa işte fonlar vardır dedik ya” (Ev hanımı, yaş 43, bayan).

Bir diğeri kendi fonlarına borçlandığını ve aldığı parayı yerine koyarak süreklilik sağlayıp faizden uzak durduğunu ifade etmiştir:

“Fonlarımızı kullanırız sadece. Zaten büyük bir şey alacağımız zaman, hemen ha deyince almayız onu. Yani muhakkak biraz birikim olacak... Bankadan falan kesinlikle hiç kredi çekmedik yani. Faiz hiç olacak bir şey değil bizde. Çünkü Abdülkadir Duru Bey bize yazdığı kitaplarında diyor. Fonları mı kullanıyorum ama eğer ben ikram fonunu başka bir yere kullanıyorsam, oradan borç diye alıyorum tekrar onu yerine koyuyorum. Onun için bitmemiş oluyor... Bundaki amacım kimseye muhtaç olmamak” (Ev Hanımı, yaş 55, bayan).

Avukat olan bir diğeri katılımcı borçlanmadığını çünkü borçlanmanın kendisini yaşamak istediği infak çizgisinden uzaklaştıracağını ifade etmektedir:

“Hiç almam. Param varsa, birikimim varsa ona ait fonlardan elimde olursa olur ama hiç borçlanmadım. Borçlanma konusu hem beni o infak³⁰ etme ve çizgim yolundaki harcama noktasındaki faaliyetlerden beni alıkoyar hem de zihnimi meşgul eder o borcu ödeme durumu ve oradan gelecek rahatlığı bu iki tane neden altüst eder alır götürür” (Avukat, yaş 66, bay).

Tasarruf kısmak olarak değil de dengeli yerli yerine harcamak olarak algılanıyor ve değerlendiriliyor. Tasarruf yapmanın amacı da Protestanlarda olduğu gibi birikim ve yatırım olarak ele alınmıyor. Bir bakıma gelir gider dengesini sağlamak ve ilerideki harcamalar için para biriktirme olarak uygulanıyor. Bu bağlamda Ülgener’in eleştirdiği geleceği planlamama zihniyetin kısmen değiştiği söylenebilir. Bu meyanda “fon”lar yatırım ve birikim içinde değil, gelecekteki ihtiyaçlar için düşünülür.

3.5. Alışveriş ve Harcama Alışkanlıkları

Ev, ev eşyası ve araba, kıyafet alışverişleri, tercihleri kişilerin sade yaşam ve lüks yaşam arasındaki konumlarını gösteren en önemli faktörler arasındadır. Bu noktadaki tercihler kişilerin sadeliğe mi yoksa lükse mi daha yakın olduklarını aynı zamanda borçlanma ve tasarruf alışkanlıklarını gösteren önemli ölçütlerdir³¹.

Katılımcılardan bir tanesi “kayınpederime ait, yeni ev aldık” sözleriyle kayınpederinin evinde oturduğunu fakat yeni ev aldığını ifade ederken, diğer bir kişi ise oturduğu evin kira olduğunu ve aldığı evin teslim edilmesini beklediğini belirtmiştir. Geriye kalan katılımcılar ise oturdukları evlerin kendilerine ait olduğunu belirtmişlerdir. Bu aynı zamanda gelir düzeyleri göz önüne alındığı zaman kişilerin tasarruf yaptıkları anlamına gelmektedir. Tasarruf bir anlamda harcamanın karşıtıdır.

Görüşme sırasında ziyaret ettiğimiz evler standart olarak benzerlik göstermektedir. Evler genel olarak birbirine yakın, sade döşenmiş apartman daireleridir. Bunun yanında birkaç aile ise Kırıkkale ili Bahşili ilçesinde *derneğe ait tesislerin* yanında tek katlı ya da dubleks bahçeli evlerde oturmaktadır. Bahçeli ev sahibi olanların evleri metrekare olarak diğer evlere göre biraz daha büyüktür. Kişiler buradaki tercih sebeplerini arkadaşlarına yakınlık, sakinlik ve misafir ağırlama³² olarak tanımlamaktadırlar. Öğretmen olan bir bayan büyük ev yaptırmasındaki sebebi “İşte kalabalık insanları rahat ağırlayalım, misafirlerimizi rahat ağırlayalım

³⁰ Dinî-ahlâkî bir terim olarak genellikle “Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir (Çağrı, 2000, s. 289).

³¹ Dernek üyelerine (2019, s. 3) göre gösteriş yokluk nişanıdır ve kişi sade yaşamalıdır. İhtiyaç gerçekten lazım olan demektir. İhtiyacı karşılarken devreye giren arzular, marka takıntısı, lüks ve benzeri kavramlar, pahalı alışverişler insanları israfa sürükler (İygder, 2016, s. 18). Gerçek insan vasfına ulaşmış kişi mütevazidir, engindir. Sade bir hayat yaşar. Çok kazanır ama yine de dar gelirli gibi harcama yapar. Her türlü gösteriş, lüks ve israftan kaçır (İygder, 2010c, s. 29). İnsan olarak yaşarken gerektiği yerde harcayan, gerekmediği yerde bir kuruşu bile israf etmeyen, ne kadar kazansa da dar gelirli harcayan ve kalanını insanların kalbi huzuru için kullanandır (İygder, 2010a, s. 63). Duru’nun ifadesine göre haram zaten haramdır fakat insan amacı için harcama yapmazsa helal kazancı bile harama dönüşür. Helal kazancın harama dönmemesi için kişi Allah’ı unutmadan yaşamalı ve amacına hizmet etmelidir. İnsan amaç diğer varlıklar ise araçtır (Duru, 2006b, s. 141).

³² Yaz dönemi eğitim faaliyetleri döneminde dernek tesislerine gelen kişiler derneğe ait yerlerde, akraba olanlar ise bu bahçeli evlerde akrabalarının yanında ikamet etmektedirler.

diye biraz daha büyük istedik evi. Onun dışında bahçeli olmasını özellikle ben istedim. Çünkü özel çok yani her şey sana ait her şey özel yaşantın daha iyi oluyor” (Öğretmen, yaş 48, bayan) ifadeleriyle misafir ağırlama ve sakinlik olarak belirtmiştir. Aynı şekilde avukat olan bir kişi tercih sebebini yaz dönemi çocuklarının gelmesi, rahat etmesi ve dernek tesislerine yakınlık olarak ifade etmiştir:

“Çocuklarımın ve benim bir arada olmama yönelik ve bu doğrultudaki arkadaşlar, inanç sistemindeki gruptan ayrı kalmamaya yönelik ona dikkat ettim. Şu fikri huzur ortamında senede işte 15 gün, 1 ay, 3 ay bir arada kalabilme imkânına yönelik olarak yapılmıştır ve bu amaca da yönelik olarak yapılmıştır³³” (Avukat, yaş 66, bay).

Bunun yanında katılımcılar evlerinde konfora ve lükse yönelik eşyalar bulundurmadıklarını ifade etmişlerdir. İstek sebebiyle herhangi bir eşya almadıklarını, tamamen ihtiyaca yönelik hareket ettiklerini “Hayır ihtiyaç olanı alıyoruz”, “İhtiyacımız olmayan bir şeyi almayız” “Hayır ailemde benim gibi istekleri değil ihtiyaçları önceliğe alırlar”, “İhtiyacım olmayan hiçbir şey almadım. Kıyafet de dâhil ihtiyacım olmayan hiçbir şeyi almam” şeklinde ifade etmişlerdir. Dedikleri gibi yapılan ev ziyaretlerinde evlerin son derece sade ve misafir ağırlamaya yönelik düzenlendiği, evlerde lüks ya da konfora yönelik eşya olmadığı, farklı gelir gruplarında olmalarına rağmen evlerin hemen hemen aynı standartta olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılar ihtiyaç dışında eşya değiştirmenin vicdan azabı yapacağını ve aldıkları eşyaları uzun süre kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Aynı zamanda şehir merkezinde oturan diğer katılımcılar ise ev alırken dikkat ettikleri ana faktörün birbirlerine yakınlık olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumu genel olarak “Gideceğim yerlere ve arkadaşlarıma yakın olmasına dikkat ederim”, “Birinci faktör olarak kendi ihvan kardeşlerime yakınlığımı tercih ederim”, “Önceliğim gelen giden arkadaşlarıma bana rahatça ulaşmasıdır”, “Ev alırken her şeyden önce bir kere arkadaşlarıma, fikre, eğitime yakın olmasına dikkat ederim” şeklindeki ifadelerle belirtmişlerdir.

Mühendis olan bir bay “...biz haftada 3 gün 4 gün birlikteyiz. Küme toplantılarımız³⁴ oluyor, başka toplantılar oluyor, aile toplantıları oluyor. Bazen hastalıkta, işte doğum ölüm gibi önemli günlerde bir arada olmamız lazım. Ne kadar yakın olursak mümkünse yürüyüş mesafesinde olmasını tercih ederim” (Makine mühendisi, yaş 67, bay) ifadeleriyle neden yakın oturmak istediklerini anlatmaktadır. Bunun yanında diğer tercih etme sebeplerini yine “merkezi olması”, “ısınmaması”, “misafir ağırlama”, “inançlarını rahat yaşama”, “güneş alması”, “borçlanmadan almak” sebeplerine dayandırmışlardır.

³³ Ev dubleks olarak yapılmış ve üst katında ebeveyn banyolu ve birbirinden bağımsız 3 adet odaya sahiptir. Ev sahibin evli olan 3 kızı yaz boyunca eğitim faaliyetlerine ve sosyal faaliyetlere katılmak için burada ikamet etmektedir. Buradaki amacını çocuklarının ve torunlarının aynı davada olan insanlarla bir arada bulunması olarak ifade etmiştir.

³⁴ Dernek üyeleri belli zaman aralıklarıyla düzenli olarak eğitim faaliyetleri ve kendi aralarındaki bağı kuvvetlendirmek için toplanmaktadır. Bu toplantılara küme toplantıları denilmektedir. Ayrıca ifadelerine göre kişiler boş zamanlarını değerlendirmekte dedikodu, boş muhabbet gibi durumlardan kendilerini koruduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların tamamı evlerine gösterişli ve pahalı ürün almadıklarını ifade etmişlerdir. Diş hekimi bir bayan bu tür ürünleri satın almamasını *“eşim de çok dikkat ediyor alma imkânı olsa da birilerinin belki içini geçireceği şeyleri evimize almamaya dikkat ederiz”* (Diş hekimi, yaş 41, bayan) şeklinde ifade ederken, öğrenci olan diğer bir katılımcı *“Daha önce de söylediğim gibi gösteriş yokluk nişanıdır. Bu yüzden almayı tercih etmem”* (Öğrenci, yaş 23, bayan) şeklinde ifade etmiştir. Öğretmen bir bayan *“sade yaşamayı seviyorum, gösterişli pahalı eşya ile insanlara kendimi kabul ettirmenin güzel bir davranış olmadığını fark ettim”* (Öğretmen, yaş 36, bay) ifadeleriyle sadelik, gösterişin güzel olmaması, başka insanları özendirmeme, lüksten kaçınma gibi sebeplere dayandırmıştır.

Katılımcıların tamamı araba sahibi olduklarını ve beğeni gibi kişisel sebeplerle araçlarını değiştirmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar genel olarak araç tercih ederken öncelikle ihtiyacı karşılamayı temel aldıklarını bunun yanında yakıt ekonomisi, servis ağı, parça ucuzluğu, vergi düşüklüğü gibi etkenlere dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda ev tercihlerinde olduğu gibi başkalarını özendirmemeyi dikkate aldıklarını belirtmişlerdir:

“Gösterişli olmamasına³⁵ dikkat ederim evet. Çünkü işte ben hatta işte bazen öyle oluyor ki bir araba geçiyor cidden hoşuma gidiyor ve bakıyorum arabaya (gülüyor). Ama diyorum işte ben o hale sokmayım insanları. Ben nasıl şimdi ona bakıyorsam böyle bir şey yapıyorsam başkası da muhakkak öyle yapar. Başkasının hakkına girmek istemem” (Ev hanımı, yaş 45, bayan).

Katılımcıların büyük çoğunluğu hobi olarak alışveriş yapmadıklarını ve bunun temelinde alışverişi ihtiyaç olarak görmeleri olduğunu *“hayır, alışveriş yapmayı bir ihtiyaç olarak görürüm”, “İhtiyacım varsa o zaman alışveriş yapmaktan hoşlanırım”, “İhtiyaç olmadan alışveriş yapmam zaten”, “Ya özel olarak alışverişe gitmem de ihtiyacım üzerine alışveriş yaparım”, “Alışveriş yapmayı çok severim. Ama hobi olarak değil. Sadece ihtiyaçlarımıza binaen”* şeklinde ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bu prensibi içinde buldukları fikirden edindiklerini ve alışverişe giderken bütçelerine göre liste yaptıklarını ve bu listenin dışına çıkmayarak kendilerini gereksiz alışverişten koruduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların alışveriş yapmak için tercih ettikleri mekânlar farklılık göstermektedir. Bazı katılımcılar market ve pazarı tercih ettiklerini ve alışveriş merkezlerine gitmediklerini bunun sebebini de vakit harcamak istememeleri olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar gıda için *“Bim, A101 vs.”* gibi marketleri tercih ederken giyim için Avm’leri tercih ettiklerini söylemektedir. Bunun yanında bazı katılımcılar da içinde her mağazanın bulunması ve abdest alma, namaz kılma gibi imkânlarından dolayı doğrudan Avm’leri tercih ettiklerini söylemektedir. Katılımcılar küçük esnafın ayakta kalması için özellikle alışverişlerinin bir kısmını bakkal, kasap gibi yerlerden yaptıklarını ifade etmişlerdir.

³⁵ Bu noktada dernek üyelerinin çoğunluğu Mercedes, BMW gibi lüks sınıf arabaları insanları özendireceği, kul hakkına gireceğini düşündükleri, dünya malının kalplerine yerleşmemesi ve yeri geldiği zaman arkadaşlarının ihtiyaç halinde rahatça isteyebilmesi için tercih etmediklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar “Vakit geçirmek için alışverişe ya da alışveriş merkezlerine gider misiniz?” sorusuna; “Öyle bir şey yok hayır vaktim değerlidir benim için”, “Hayır en sevmediğim şeydir”, “Hayır hayır hayır. Vaktim değerli. Oralarda harcayamam”, “Çok gitmem. Onlar biraz boş vakit geçirmek gibi bir şey oluyor” gibi ifadelerle vakit geçirmek için alışverişe gitmedikleri şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcılar genel olarak dışarıda yemek yemediklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında bazen misafir ağırlamak için ya da dışarıda yemek zorunda kaldıklarında mekân tercihlerini sakinliğe ve temizliğe göre seçtiklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların verdiği cevaplar içerisinde özellikle giyinmenin dini boyutunda kadınların ve erkeklerin görüşleri arasında farklılık bulunmaktadır. Erkekler genel olarak, erkek kıyafetleri açısından herhangi bir dini kural olmadığını, sadece temiz ve ibadet için rahat olmasına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında modayı dikkate almadıklarını belirtmişlerdir. Memur olan bay bir katılımcı “Kuran’da kıyafet açıklaması yok zaten. Genel anlamda, hatları belli etmeyecek şekilde, içinde bulunduğumuz toplumun genel kabullerine uygun giyiniyoruz” (Memur, yaş 50, bay) şeklindeki ifadesiyle giyim tercihinin daha çok kültüre göre belirlediğini söylemektedir. Aynı kişi “Modayı sevmem. Moda Yahudi icadıdır. Kendi firmalarının mallarını pazarlama stratejisidir” ifadeleriyle moda karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda cübbe, sarık gibi dini sembol kıyafet ya da üzerinde sembol bulunan kıyafetleri tercih etmediklerini belirtmiştir³⁶. Öğretim üyesi bir katılımcı ise kalbinin üzerinde sembol ve marka olmasından rahatsız olduğunu ifade etmektedir:

“Taşımıyorum. Hatta bazı herkesin ulaştığı markaların sembolleri olması bile beni rahatsız ediyor. Bu anlamda sadelikten yanayım işte mesela üzerimdeki şu an kazak bu şekilde sade olması benim için hoşuma gidiyor. Mesela işte burada sol tarafta insanın kalbinin biraz üzerinde markasının olması mesela beni rahatsız ediyor. Hatta bazı markaları gerçekten beğendiğim halde fiyatı da uygun olmasına rağmen markasından dolayı içimden almak gelmiyor çünkü ben giyside daha çok sade olanı tercih ediyorum” (Öğretim üyesi, yaş 38, bay).

Erkek katılımcıların aksine bayan katılımcılar kıyafet tercihlerini tamamen dini kuralların belirlediğini, tesettüre uygunluğun yanında kıyafetlerinin sade, gösterişsiz ve dikkat çekmeyecek şekilde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar “Modayı kesinlikle ciddiye almam, kıyafet alırken üzerime yakışıp yakışmadığına dikkat ederim”, “Beden ölçülerime göre rahat hissedeceğim kıyafetleri alırım”, “Sade olmasına ve kendime yakışan olmasına dikkat ederim” ifadeleriyle moda karşı çıktıklarını, kıyafet tercihlerini kendilerine yakışması ve rahatlık üzerine kurduklarını ifade etmişlerdir. Kadın katılımcıların tamamı dış görünüşe temizlik ve özen anlamında dikkat ettiklerini, güzellik merkezlerine gitmediklerini, kozmetik olarak birkaç kişi nadiren parfüm kullandığını diğerleri ise nemlendirici krem dışında herhangi bir

³⁶ Dernek üyeleri tesislerde bahçe, yemek, inşaat gibi işlerle uğraştıkları için genel olarak rahat edebilecekleri kıyafetleri tercih etmektedirler. Bunun yanında özellikle namaz ibadeti için kıyafetin bol olmasına dikkat etmektedirler. Aynı zamanda dernek üyeleri cübbe, sarık gibi sembol kıyafetleri tercih etmediklerini belirtmişlerdir.

ürün kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bayan bir öğrenci bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Dış görünüşüme Peygamberimizin önem verdiği ölçüde önem veriyorum. Temiz giyinmek, dinimizin verdiği ölçüler doğrultusunda giyinmek bunlar dikkat edilmesi gereken hususlar. Elbette edindiğim izlenim ve tecrübeler sonucu bir kadının en güzel süsü tesettürlü giyimdir. Kadını zarif gösterir ve rahatsız edici bakışlara maruz kalmasını önler. Ayrıca bir nevi düşünce yapısının ve tarafının görünür halidir. Ayrıca güzellik merkezlerinde beden sağlığından ziyade güzel görünümüne odaklanıldığını görüyorum. Bu da bize en çok lazım olan bedenimizin çabuk yıpranmasına sebep oluyor diye düşünüyorum. Bu yüzden güzellik merkezlerine gitmiyorum” (Öğrenci, yaş 23, bayan).

Kıyafet alışverişleri kişilerin davranış biçimlerini anlamak için önemli bir faktördür. İsrar ve ihtiyaç noktasında bakıldığı zaman, ihtiyaç olmadan alınan kıyafetler israf bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda katılımcıların kıyafet harcamaları konusunda hangi noktada olduklarını anlayabilmek için *“İhtiyaç olmasa da kıyafet alır mısınız?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar genel olarak *“Yok niye alayım”, “İhtiyacım olmasa kıyafet almıyorum. Hiç almıyorum”, “Almam”, “Hayır, daha önce de söylediğim gibi israf etmekten hoşlanmıyorum”* ifadeleriyle ihtiyaç dışı kıyafet almadıklarını belirtmişlerdir. Diş hekimi bir bayan bu durumu *“Yok. Başörtüm kaç senelik biliyor musunuz 99’da aldım, kaç senelik hesap edin yani. Yeter ki onu severek almış olayım. Ya da hatırası olsun mesela. Onları iyi muhafaza ederim. Onun dışında ihtiyaç dışında almam asla”* (Diş hekimi, yaş 41, bayan) ifadeleriyle özetlemiştir.

Günümüzde teknolojik ürünler, özellikle cep telefonu, bilgisayar vb. ürünler harcama kalemleri içinde geniş yer tutmaktadır. Aynı zamanda bu ürünler satın alınırken ihtiyaç limitlerinin üzerine rahatlıkla aşılabilmektedir. Katılımcıların tamamı teknolojik ürün alımlarında dikkat ettikleri birinci noktanın ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir. Genel olarak katılımcılar *“İhtiyacım olmasına dikkat ederim yine kaliteli olmasına dikkat ederim”, “Tabii ölçü ihtiyaçların karşılanmasıdır” “Ben ihtiyacımı belirlerim. Bu ihtiyacımı giderecek teknoloji şu anda ne var onu araştırırım”* gibi ifadelerle önceliklerinin ihtiyaç olduğunu ve ihtiyaç haricinde teknolojik trendleri takip etmediklerini ifade etmişlerdir. Birkaç katılımcı ise trendleri takip ettiklerini ancak ihtiyaçları dışında satın almadıklarını belirtmişlerdir.

Mühendis olan bir katılımcı *“Ben ihtiyacıma yönelik ürünleri almaya çalışıyorum. Yani bir cep telefonu bildiğim kadarıyla 10.000 liralıkta var 1000 liralıkta var. Ben 1.000 liralığı tercih ediyorum”* (Maden mühendisi, yaş 61, bay) ifadeleriyle tercihini hesaplı bir üründen yana kullanacağını ifade ederken, öğrenci olan bir diğeri kazançlarında ihtiyaç sahiplerinin hakkı olduğu bunun içinde teknolojik ürünlerde lüks tercih etmediğini *“Para keyfi olarak değil bir amaç uğruna harcanmalıdır. İnsanların hakkı var o parada diye düşünüyorum. İnsanlara yardım etmek gibi huzur ve mutluluk verici bir amaç varken neden 10 bin liralık telefonu alarak kendime zulmedeyim”* (Öğrenci, yaş 23, bayan) şeklinde ifade etmiştir.

Genel olarak katılımcıların alışveriş tercihleri ihtiyaç kavramı temelinde kurulmaktadır. Bunun yanında alışveriş davranışlarında ihtiyacın ne olduğu ise net değildir. Bu anlamda katılımcıların grup normlarını referans alarak ihtiyaç kavramını tanımladıkları ve

diğer alanlarda olduğu gibi bu konuda da bir orta yolu tercih ettikleri söylenebilir. Katılımcılar ne alışveriş kültürünün tam içindedir ne de uzağındadır.

3.6. Beslenme Alışkanlıkları

Beslenme alışkanlıkları, besin tercihleri, ne yedikleri insanların tüketim alışkanlıkları hakkında fikir veren bir unsurlardır. Katılımcıların beslenme şeklindeki melekeyi anlamak için konu ile ilgili örüşlerini bilmek önem arz eder³⁷. Katılımcıların büyük çoğunluğu 2 öğün yemek yediklerini belirtmiştir. Genel olarak dengeli beslendiklerini, mevsimine göre yemek tercihinde bulduklarını, sofralarında normal olarak peynir zeytin vs. kahvaltılık olduğunu, akşam yemeğinde ise ana yemek, pilav, salata gibi 2-3 çeşit yemek olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında niş ya da lüks ürünleri, hazır gıda ve fast food ürünleri tercih etmediklerini ifade etmişlerdir.

Bazı katılımcılar iki öğün yemek yemeyi bir süredir uyguladıklarını ve daha sağlıklı bulduklarını ifade etmektedirler. Bir katılımcının *“Ben günde 2 öğün yemek yiyorum. Yaklaşık 6-7 aydır öyle bir uygulamaya geçtim. Bu iki öğün yemekte de işte 16 saat kadar bir açlık yani oruç diyelim”* ifadesiyle oruç tutmaya benzettiği bu uygulamayı öğretim üyesi diğer bir katılımcı şu sözlerle ifade etmektedir:

“Şöyle biz şimdi bir diyet var, Yörükoğlu diyeti. Yazdan aşına olduğumuz bu kahvaltı yaptırmayıp öğlen bir öğün yiyorsunuz akşam bir öğün yiyorsunuz. Ben aylardır bunu takip ediyorum ve mesela öğlen odamda olduğum zaman işte domates salatalık peyniri tercih ediyorum. Eğer işyerindeysem ama evdeysem yazdan yaptığımız konserveler var menemen tarzında işte veya sos tarzında daha çok onları tercih ediyoruz yani yer içerken de sağlığınıza yararlı olmasına özen gösteriyoruz” (Öğretim üyesi, yaş 37, bay).

Müziyen olan bir katılımcı beslenme bakımından olmazsa olmazlarının olmadığını ve sade bir vatandaş ne tüketiyorsa onu tükettiğini ifade etmektedir:

“...Beslenme ile ilgili sağlık sorunum yok. Normal sade bir vatandaş nasıl tüketiyorsa kahvaltılık mesela kahvaltılık nedir zeytin peynir işte domates ne bileyim tosttur o günkü nevalede ne varsa yumurtadır ne bileyim yani Allah razı olsun hatun ne yaparsa ne hazırlarsa... Yok, salata olsun veya meyve suyu olsun ondan sonra fasulyenin içinde et olmazsa karnım doymaz böyle bir şeyimiz yoktur. Yani, işte etsiz nohut olmaz, olur etsiz de olur öyle de doyarsın yani olmazsa olmaz diye bir şeyimiz yok. Olmazsa olmazlarımız farklı yerlerde sadece midemizde değil yani midemizin adına değil sayın hocam” (Neyzen, yaş 52, bay).

³⁷Duru açısından beslenme şekli ele alınırsa sevdiği yiyecekte olsa aşırıya kaçmadan yemek, sofradan midesi tamamen dolmadan kalkmak, iştahına hâkimiyet kurarak kalkmak, belli yemek saatlerinin dışında beslenmemek, abur cubur yememek esastır (Duru, 2003, s. 67). İnsan ağzının, midesinin, aklının, şuurunun sahibidir. İyiyi sahip olur, iyi tüketir (Duru, 2004a, s. 19). Bir insan ağzına gireni bilerek yemelidir. Allah'ı unutmadan aşkla şevkle yemelidir. Bir lokmanın içinde Allah'ın bir hikmeti, bir doyuruculuğu, bir bilgisi vardır. Kişi yediği zaman bu bilgi, bu hikmet insana geçer. Lokma içindeki Allah'ın hikmetleri kişinin görmesine, konuşmasına, iştamesine, kuvvetine geçer. O yüzden kişi lokmasını Allah'ı unutmadan, şükrederek, neşeyle, aşk ile yemelidir ki bu hikmetler insana olumlu yönden etki etsin (Duru, 2002, s. 92) Bütün kâinat Allah'ın manevi teşekkülüdür. O yüzden insanlar Allah'ın verdiği nimetlerdeki hikmetlerini, muhabbetlerini anlayarak tefekkür etmelidir. O halde ikramların kıymetini bilmek insan işidir (Duru, Sohbetler, 2002, s. 99-101)

Harita teknikeri bir diğer katılımcı yeme içme ölçülerinin israf, maneviyatını unutmadan yemek ve ikram üzerine kurulu olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Yemekteki ölçümüz sağlıklı ve doğal olması, tek tip besin almamak ve en önemlisi israf etmemek. Biz bahçeli evlerde kaldığımız için ekme kırıntıları, kalan yemekler kedilerin, kuşların ve köpeklerin besini olarak değerlendiriyoruz. Yemek hususunda muhabbetle, neşeli yemek çok önemli, nasıl halde yersen o sana kan oluyor can oluyor. İnsanlığını ve maneviyatını, neşeni unutmadan yemek esastır. Ayrıca misafirle yemek, komşulara yemeklerden ikram etmek te bizim kültürümüzün ve inancımızın gereğidir” (Tekniker, yaş 48, bay).

Benzer şekilde ev hanımı olan katılımcı yeme içme konusunda aşırıya kaçmamaya dikkat çekerken, bunun arzuları tetiklediğini, israfa yönelttiğini ve zihni karıştırdığını ifade etmektedir:

“Çok yemek istek ve ihtiyaçlar ötesinde arzuları (hep daha fazlasını) tetikliyor ve bunun sonu yok. Günümüz tüketim toplumu haline 3 öğün yemeyi ve öğün içindeki yemek çeşidi ve miktarını artırılarak getirilmiş. Sonrası malum çeşit çeşit yemek, çeşit çeşit giyinmek. Hatta evdeki eşyaların bile eskimeden değişmesi gibi bir sürü aşırılık ortaya çıktı. Duru Bey diyor ki insanda sahiplik önce ağızdan başlar. Ağızımızdan girene dikkat edersek, karışık düşüncülerle değil sadelikle yersek zihnimiz daha sade olacaktır” (Ev hanımı, yaş 38, bayan).

Öğrenci olan bayan katılımcı yeme içme konusunu Peygamber’e dayandırmakta ve içinde bulunduğu grubun bu noktadaki görüşüne dikkat çekmektedir.

“İki öğün yemek yediğim zaman kendimi hem zihinsel hem de bedenen daha zinde hissediyorum Bunun maddi ve manevi sağlığım açısından gerekli ve doğru olduğuna inanıyorum. Peygamber efendimiz(sav) de günde iki öğün yemek yedi. Ben de onu örnek aldığım için bu şekilde yemeye başladım. “Karnınız iyice acıkmadan yemeğe oturmayın; tam doymadan da kalkın” şeklinde aktarılan bir hadiste mevcuttur. Aynı şekilde fikrimizin pratik gereklerinden 32. Maddesi: “Az yiyip, az konuşacağız” şeklindedir. Bu yüzden ben de yemek yerken bu noktalara elimden geldiğince dikkat etmeye çalışıyorum. Acıkmadan oturmayıp, doymadan kalkmaya çalışıyorum” (Öğrenci, yaş 23, bayan).

Katılımcılar aynı zamanda Peygamber Efendimizin “Acıkmadan oturma, doymadan kalk” hadisini dikkate almaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Bazı katılımcılar bunu başardığını bazı katılımcılar ise dikkat etmeye çalıştıklarını fakat bazen uygulayamadıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı bu durumu “Kendimi bildim bileli tam aç olmadan sofraya oturmam” şeklinde ifade etmiştir. Bunun yanında katılımcılar Müslüman bir ülkede yaşadığımız için domuz eti, domuz yağı kullanılmış gıda, alkol vs. gibi gıdalar dışındaki gıdaların helal olduğunu, bu yüzden “helal gıda etiketli” ürünlere dikkat etmedikleri ve bu ürünlerin bir sektör olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar, iki öğün yemek yiyerek İbn Haldun ahlaki olmanın ilk ilkelerinden biri olarak az yemeyi öğütlemesine paralel bir anlayışı paylaşırlar.

3.7. Boş Zaman Alışkanlıkları ve Törenler

Boş zaman alışkanlıkları insanların tüketim davranışlarını etkileyen önemli unsurlardan bir tanesidir. Katılımcılar boş zaman³⁸ anlayışlarının olmadığını belirtmişlerdir. İş adamı bir katılımcı *“Boş zaman diye bir kavramla bu zamana kadar hiç tanışmadım. Vakfımızın da prensibi sürekli çalışmak, incelemek, okumak, yazmak, gözlemlemek ve kendimizi yetiştirmektir”* (İş adamı, yaş 46, bay) ifadeleriyle boş zaman hakkındaki dernek prensibini belirtmektedir. Benzer şekilde müzisyen olan bir diğeri *“fikrin temelinde şu var. Hoş vakit geçirmek için yer ve vesile aramak olayı boş insanların işidir, boş zekâların, boş akılların işidir”* (Neyzen, yaş 52, bay) sözleriyle boş vakit anlayışının boş insanların işi olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Benzer şekilde öğretmen olan diğeri bir katılımcı *“Müslümanın boş zaman diye bir anlayışı olmaması lazım ama bu anlayışta olmak gerçek dava adamlarına özgüdür. İnsanın bir davası bir hedefi olacak ki hayatında boş zaman diye bir kavram olmasın”* (Öğretmen, yaş 36, bay) ifadeleriyle dava tutmuş Müslümanın boş vakti olmayacağını ifade etmektedir.

Katılımcılar boş zaman anlayışlarına benzer şekilde boş zamanlarını dernek ile ilgili çalışmalar³⁹, kitap okuma, ev işleri, sohbet toplantıları şeklinde değerlendirmektedirler. Katılımcılar derneğe ait olan bahçeli tesislerde bir arada kalmakta ve *“iş içinde eğitim”* olarak adlandırdıkları inşaat, temizlik, bahçe bakımı, yaz okulu, eğitim, kışlık ihtiyaçların hazırlanması, yemek davetleri gibi toplu faaliyetler içerisinde eğitim çalışmaları yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında dernek üyeleri kendilerine ait tesislerde anaokulu ve ilkokul düzeyindeki çocuklara dini eğitim yanında el ve zihin becerilerini geliştirecek eğitim vermekteler. Düzenli olarak sohbetler ve toplantılar yapılmakta, herkes kendi yeteneğine göre üzerine bir iş alarak boş vakit bırakmamaktadırlar. Bunun yanında katılımcılar sinema, tiyatro vb. faaliyetlere gitmediklerini ama bunun özel bir sebebinin olmadığını ve genel olarak televizyon seyretmediklerini belirtmişlerdir.

Tatil tüketim kalemleri içerisinde önemli bir yer tutar. Katılımcıların bir kısmı *“Tatile gitmem. Çünkü benim tatile gidecek vaktim yok”, “Tatil diye bir şey bilmeyiz biz”, “Yok, öyle tatile gitmem”, “Şu ana kadar gitmedik. Sadece memlekete aile ziyaretlerine o da”, “Yazları zaten hep Eğitim*

³⁸ Duru'ya (2004a, s. 228-230) göre vakit çok kıymetlidir. Vakit geçirmek anlayışı içinde kim olursa olsun, manasız yaşıyor demektir. Zamanına tasarruf edemeyen insan hayatta muvaffak olamaz. Duru'ya göre hem ibadetini hem de işini düzgün yapan insanlar kendilerini var edebilir. İnsan şahsiyetinin temeli iş anlayışından başlar. Alışverişte ki ciddiyet; iş yapmaktaki ciddiyet ile iç içedir. Duru'nun sistemi içerisinde boş durmak yoktur.

³⁹ Dernek üyeleri derneğe ait tesislerde *“iş içinde eğitim”* olarak adlandırdıkları bir sistem dâhilinde bahçe, inşaat, yemek, temizlik, el iş, güzel sanatlar vb. işler yapmaktadır. Bu işler içerisinde herkes kendi yeteneğine göre bir iş seçmekte ve gönüllü olarak yerine getirmektedir. Bunun yanında yazın tesislerde kullanılmak üzere ve kışa hazırlık olarak erişte, salça, yufka vb. ürünler yapmaktadırlar. Yaz okulu adı altında ise ilkokul ve anaokulu seviyesindeki hayata hazırlık olarak çocuklara el becerileri, resim, ahşap işleri, dikiş, yemek yapma, grafik tasarım gibi etkinliklerin yanında matematik, tarih, Türkçe, şiyer, kuran, güzel ahlak dersleri verilmektedir. Aynı zamanda dernek adına Güvenilir Çocuk Dergisi, Güvenilir İnsan Dergisi ve Ortak eğitim planları çıkarılmaktadır. Bu dergilerde insanlar gönüllü olarak çalışmakta ve kendi ilgi alanlarına göre üzerlerine iş almaktadırlar. Genel anlamda dernek üyeleri meslekleri dışında kendi ilgi alanlarına göre dernekle ilgili bir iş üstlenmekte ve boş vakitlerini doldurmaktadırlar. Bunun yanında dernek üyeleri haftanın birkaç günü sohbet toplantıları yapmakta ve derneğe ait kaynakları okumaktadırlar. Dernek üyelerinin hepsinin okumaktan hoşlanması ise dikkat çekici bir noktadır.

Tesislerinde olduğumuz için, tatil ihtiyacımız olmuyor” ifadeleriyle tatile gitmediklerini belirtmişlerdir. Tatile gittiğini ifade eden katılımcılar ise genel olarak sağlık amaçlı kaplıca tatili, aile ziyareti ya da tarihi ve kültürel tatili tercih ettiklerini, aynı zamanda da sakinlik ve haremlik-selamlığa dikkat ettiklerini bunun içinde deniz kıyısı tatillerinden uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda tatil olarak grup halinde Kızılcahamam’ı tercih ettiklerini ve birlikte hareket ettiklerini belirtmişlerdir. Dernek başkanı olan katılımcı tatilleri bir amaç için kullandıklarını ifade etmektedir:

“Arkadaşlarımızla birlikte ve ailecek gezi programları yaptığımız oluyor. Bir de çocuklara ve dernek mensubu arkadaşlarımızın başarıları ile ilgili kutlamalar için Çanakkale, Konya, Nevşehir Ankara ve Kızılcahamam gibi geziler düzenlediğimiz oluyor. Yine bir amaç için geziyi kullanıyoruz. İnsanlığımızı temel alarak boşa vakit geçirmeden faydalı bir aktivite yapmaya çalışıyoruz” (Tekniker, yaş 48, bay).

Dernek üyeleri yeni doğan çocukları için herhangi bir merasim düzenlememekte veya doğum günü kutlaması yapmamaktadırlar. Bu şekilde davranmalarını, böyle merasimlerin dinde yerinin olmadığı ve aynı zamanda israf olduğu şeklinde açıklamaktadırlar. Ayrıca katılımcılar dinde yeri olmadığını belirterek sünnet düğünü, 7-52 mevlidi okutmadıklarını ifade etmişlerdir.

Genel olarak harcama ve israfın zirve yapmış olduğu düğün törenleri, insanların bu konudaki tutumları hakkında fikir verir. Aralarında bulunduğum süre içerisinde dernek üyelerinin bir tane düğününü gözlemledim. Dernek üyeleri düğünleri için herhangi bir düğün salonu tutmamakta ve salon düğünlerine katılmamaktadırlar. Düğünlerini derneğe ait tesisin bahçesinde kadınlar ve erkekler ayrı olarak gerçekleştirdiler. Düğünde ise herhangi bir müzik ya da saz ekibi, düğün pastası gibi etkinliklerin hiçbiri yapılmadı. Düğünde yemek olarak tavuk döner, pilav, sövüş ve tatlı ikram edildi. Düğün boyunca tamamen dernek üyeleri hizmet etti ve dışarıdan herhangi bir aşçı, garson vs. getirilmedi.

Düğün arabası olarak bir arkadaşlarının arabasını kendileri süslediler ve düğün boyunca fotoğrafçı, kameraman gibi hizmetlerden yararlanmadılar. Bayanların olduğu yeri gözlemleyemedim fakat gelin arabaya bindiği zaman gelinlik giymediğini, üzerinde bindallı denilen yöresel kıyafet olduğunu gördüm. Yapılan düğünde düğün salonu, gelinlik, orkestra, kamera gibi unsurların bulunmaması ayrıca ikram ve servislerin dernek üyelerinin kendileri tarafından yapılması nedeniyle düğün maliyetinin yaklaşık 6 bin TL olması diğer düğün maliyetlerine göre oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca düğünde herhangi bir takı merasimi yapılmadı. Açıkta yapılan bu tür merasimlerin insanları zorladığını ve bu tür işlerin gizli yapılması gerektiğini ifade ettiler. Düğün merasiminde Peygamberi örnek aldıklarını, bu yüzden de düğün âdeti olarak bilinen birçok faaliyetten uzak durduklarını ve düğünlerini sade yaptıklarını belirtmişlerdir. Boş zamanlarını “küme toplantıları” ve “birlikte geziler” gibi uygulamalar nedeniyle genel anlamda grup tüketimi önemsedikleri söylenebilir. Diğer bir ifadeyle tüketim bireysel değil de grupsal bir nitelik taşır.

Sonuç

Teorik olarak genel anlamda dinin tüketime olan eğilimi azaltan bir faktör olduğunun varsayımı vardır. Araştırmanın amacı bağlamında kendini dindar olarak niteleyen kişilerde tüketim melekesinin orta bir düzeyde geliştiği tespit edilmiştir. Katılımcılar ne ileri düzeyde kendilerini tüketim kültürü üzerinden değerlendirmektedirler ne de çok azla yetinmenin ahlaki ilkeleri üzerinden kendini değerlendirmektedir. Bu bağlamda belirli düzeyde tüketime yönelik bir anlayışı hedef edindikleri söylenebilir.

Açıklamalarda *“israf ihtiyacının dışında sahip olduğun her şeydir”* ifadesinde olduğu israfın ne olduğu net değildir. Yine açıklamalar genelinde orta yoldan sapma olarak kullanıldığı söylenebilir. Diğer taraftan gösteriş için tüketim, israf ve lüks gibi tüketim eğilimleri eleştirilmekte ve dinin haram ettiği belirtilmektedirler. Weber’in (2014) analiz ettiği gibi Protestanların çok azla yetinmenin etiklerinin ve Ülgener’in (2006) vurguladığı *“bir lokma bir hurka”* anlayışını da ahlaki bir ilke olarak alınmadığı görülmektedir. Bu çerçevede belirli bir düzeyde bir tüketim melekesi geliştirdikleri söylenebilir. Araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkarak grup üyelerinin genelinin tüketim davranışlarının oluşmasında dindarlık anlayışlarının etkisi görülmektedir. Kendi grup kültürleri içerisinde tüketim eylemlerini istek yerine ihtiyaç temelinde yorumlayarak tüketmemekten ziyade *“hesaplı tüketmek”* anlayışına diğer bir deyişle *“hemen tüket”* anlayışının zıttı olan *“düşünerek ve planlayarak tüket”* anlayışına sahip oldukları söylenebilir. Araştırmamızın çerçevesini oluşturan meleke kavramı temelinde bakıldığı zaman bu durum *“hesaplı tüketim melekesi”* ve *“itidalli tüketim melekesi”* olarak yorumlanabilir.

Lehte ve aleyhte sınırlardan oluşan toplumsal hayatta mallar birer işaretleme görevi görür. Cemaatin bütünü bu işaretlerle doludur ve her şey insanların nasıl örgütlendiğine bağlıdır. Cemaat tipi yapılanmalarda genel olarak verilen mesaj kişisel servetin alenen sergilenmesine karşı olma eğilimidir. Bir anlamda cemaat üyeleri belli sınırlar içinde tutar ve bireysel harcamayı ve tasarrufu etkiler (Douglas ve İsherwood, 1999, s. 23-25). Bu anlamda grup kendine has bir metotla geliştirdiği *“fon sistemi”* sayesinde grup üyelerinin tüketim davranışlarını etkilemekte ve gelecekteki tüketim için tasarrufa teşvik etmektedir. İster gelecek kaygısı ile olsun ister yatırım isterse de müsriflik ve israftan korunma amacıyla olsun kişilerin tasarruf anlayışları üzerinde grup (cemaat) dindarlığının etkilerinin olduğu söylenebilir. Dinin *“ele sahiplik”* ve *“ihtiyacın kadarını kendine kalanını Allah yoluna harca”* ilkelerinin etkisi grup üyelerinin ekonomik davranışları üzerinde görülmektedir. Kurmuş oldukları fon sistemi bu ilkelerin sistemsel yansıması olarak görülebilir. Aynı zamanda kişilerin bu sistem içerisinde birçok farklı ihtiyaç kategorisi oluşturarak temel ihtiyaçlardan sosyal ve dini ihtiyaçlara geçiş için düzenli bir şekilde o kategorilere para birikimi yapmasını öngörmesi nedeniyle paranın daha kontrollü kullanılmasının sağlandığı söylenebilir.

Katılımcıların önemli bir kısmı popüler, modern tüketim kültürünün gösteriş ve moda gibi değerlerini eleştirirler. Modern tüketim kültürü konusunda endişeli bir tutum takındıkları söylenebilir. Bu meyanda katılımcılar endişeli tüketicilerdir. Fakat kendileri için tüketim ileri

düzeyde sınırlanmasını düşünmezler. Çünkü diğer taraftan modern refah değerlerini hayatın bir gerçeği olarak da algırlar. Bunlara ulaşmak için önemli bir çaba ve “fonlar” örneğinde olduğu gibi özel bir strateji uygularlar. Her ne kadar tüketime karşı kaygı duysalar da ve bir eleştirel tutum takınılsa da bahçeli villa, bahçeli dernek tesisleri ve hayatın zorunlulukları örneklerinde olduğu gibi bireysel fayda ve grup amaçları doğrultusunda ve tüketim davranışlarını dini terimler üzerinden tekrar meşrulaştırdıkları görülmektedir.

Endişeli tüketicilerin kaygılarının üç kaynağı vardır. Birincisi tüketim değerlerinin dini değerleri aşındırma endişesi, yani modern refah değerleri ile dini değerler arasındaki örtüşmeme halidir. Katılımcılar bunu daha çok bireysel ve grup faydaları açısından değerlendirerek meşrulaştırdıkları görülmektedir. İkincisi gündelik hayatın refah değerlerini yaşama ve “anı yaşama” bağlamında gelir gider dengesini tutturma kaygısı ve üçüncüsü ise gelecek kaygısıdır.

Orta ve alt gelir grubunu temsil eden kişiler olarak gelecek kaygısını, şu andaki ve gelecekteki kötü talihin ya da talihsizliğin kaygısını aşmak için fon sistemi uygulanmasını devreye soktukları söylenebilir. Bu üç bağlamda katılımcıların endişeli bir dindarlığı temsil ettiği söylenebilir. Modern ve refah değerleri karşısındaki endişelilik halinin sadece araştırmaya dâhil olan kişileri kapsamadığı daha genel bir durum olduğu düşünülebilir. Bir başka ifadeyle modern Müslümanların tüketim kültürü, popüler kültür ve maddi değerlerin dindarlıklarını aşındırabileceği endişesini barındırdığı söylenebilir.

Katılımcılar bağlamında özel bir uygulama olarak uyguladıkları fon sisteminin gelecek kaygısının giderilmesi için uygulamaya konulan bir strateji olduğu söylenebilir. Fonlara yakından bakıldığında iki şey göze çarpar. Birincisi bu fonlar yatırım fonu değildir, harcama ve tüketim fonlarıdır. Bu fonlar dini ihtiyaçlar (*hac, kurban fonu*), sosyal ihtiyaçlar (*eğitim, sağlık ve ahbap fonu*) ve temel ihtiyaçlar (*mutfak, giyim, araba, buzdolabı ve ev fonu*) gibi fonlardan oluşmaktadır. İkincisi fonların temel ihtiyaçları kısıp bir üst seviyedeki sosyal harcamalara ve ihtiyaçlara para biriktirme gibi bir fonksiyon icra ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda tasarruf söyleminin ve fon sisteminin zorunlu ihtiyaçlardan sosyal harcamalar ve grup harcamaları için para biriktirmeye dönük bir tüketim söylemi ve uygulaması olduğu söylenebilir.

Fonlar zihinsel olarak aileleri çok meşgul eden bir konudur. Ailelerin hesap kitap işleriyle çok zaman harcadıkları söylenebilir. Gelir gider dengesinin ötesinde gelecek harcamaları para biriktirme, bunu ayrı ayrı fonlarda hesap etme, banka-finans kurumlarını kullanmama ve tercih etmeme gibi nedenlerden ve bu işlerin aile içinde yapılmasından dolayı “şirket gibi aileler” diyebileceğimiz bir durum ortaya çıkar. Aile sadece duygusal birliktelik değil aynı zamanda “fonların” hesap kitap edildiği bir mali yapıya dönüşür. Diğer taraftan fonların yatırım için değil, gelecekteki harcamalar için planlamalar olduğu gözde tutulması gerekir.

Bu bağlamda fonların para konusundaki güncel, modern uygulamadan farklı bir tarafı da vardır. Kredili, taksitli satın almalar, gelecekteki şu andaki gelirin ve gelecekteki muhtemel

gelirin şimdiden harcanması demektir. Oysa bu fon stratejinde ise önce “biriktir, sonra satın al” gibi bir uygulaması söz konusudur. Bu durum bir anlamda borçlanmayı önlemektedir.

Sonuç olarak din özellikle bir cemaat/tarikat/grup içerisinde yaşanan ve sıkı ilişkilere sahip bir grup bağlılığı oluşturabilmektedir. Genel olarak dinler sadeliği esas alarak lüks, israf ve aşırılıktan kaçınarak harcamayı öğütlemektedir. İbn Haldun’un ifadesiyle “itidalli olmayı” öngörmektedir. Orta hâlli bir durum olarak da nitelendirebileceğimiz bu yaşam tarzı dindarlığı temel alan insanlar arasında varlığını sürdürmektedir fakat Ülgener’in söylediği gibi “bir lokma bir hırka” anlayışı varlığını sadece ahlak kitaplarında sürdürmektedir. Bu anlamda hedonist hazlar üzerine kurulmuş modern tüketimin imgelerle dolu büyüdü dünyasına karşı sadeliği temel alan dindarlık tüketim davranışları üzerinde etkisini belirli düzeyde koruyabilmiştir.

Kaynakça

- Akçaoğlu, A. (2019). Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst ve Orta Sınıf *Habitusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Algül, H. H. ve Öztürk, Ö. (2016). Dini Çoğulculuk ve Kamusal Alanda Dindar Tüketim Kültürü. *Moment Dergi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 190-206.
- Baudrillard, J. (2008). Tüketim Toplumu: Söylenceleri Yapıları. (Çev: F. K. Hazal Deliceçaylı) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berg, B. L., ve Lune, H. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (Çev: H. Aydın) Konya: Eğitim Kitabevi.
- Berger, P. L. (1993). Dinin Sosyal Gerçekliği. (Çev: A. Çoşkun) İstanbul: İnsan Yayınları
- Bourdieu, P. (1995). Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine. (Çev: H. Tufan) İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. (Çev: G. B. Derya Fırat) Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2003). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar. (Çev: N. Ökten) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2010). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi
- Çağrı, M. (2000). İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 22, ss. 289-290). Erişim adresi: <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/22/C22007390.pdf>. (29.09.2020). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çapçoğlu, İ. (2008). Küreselleşme, Kültür ve Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 153-183.
- Dawson, C. (2014). Kültür ve Din İlişkisi. M. A. Kirman, & A. Özbolat içinde, *Kültür ve Din* (M. A. Kirman, Çev., s. 3-14). Adana: Karahan Kitabevi.
- Demirezen, İ. (2010). Tüketim Toplununun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(3), 97-109
- Douglas, M. ve Isherwood, B. (1999). Tüketimin Antropolojisi. (Çev: E. A. Aytekin) Ankara: Dost Kitabevi.
- Durkheim, E. (2002). İntihar. (Çev: Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınları
- Durkheim, E. (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri. İstanbul: Ataç Yayınları
- Duru, A. (1976). Örgünöz Beşli Dizgeler. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (1978). Dünyayı Hayvanlar İdare Ediyor. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (1979a). Örgünöz Devlet Düzeni. Erzincan: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (1979b). Ekonomi Örgünöz. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (1994). Niye Kurşunluyoruz. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (1996). Sağlamolim. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (1998). Hasta Toplum Güçlü Millet. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (2002). Sohbetler. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (2003). Sıfır'dan Otuzbeş'e. İstanbul: Özden Basın Yayınları.

- Duru, A. (2004a). İyi Sorun Sağlam Cevap Alın 2. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (2004b). Herkes Kendi Yerine. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (2004c). Örgünöz'de İş İçinde Eğitim. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (2006). İyi Sorun Sağlam Cevap Alın 4. İstanbul: Özden Basın Yayınları.
- Duru, A. (2013). Anını Yaşa Kendini Yaşa. İstanbul: Özden Gazetesi Yayınları.
- Duru, A. (2014). Anlayan Anlar Anlamayan Ağlar. İstanbul: Özden Gazetesi Yayınları.
- Featherstone, M. (1996). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İbn Haldun. (1997). Mukaddime I (Cilt 1). (Haz: Z. K. Ugan) İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- İbn Haldun. (1996a). Mukaddime II (Cilt 2). (Haz: Z. K. Ugan) İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- İbn Haldun. (1996b). Mukaddime III (Cilt 3). (Haz: Z. K. Ugan) İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- İbn Haldun. (2017/2018). Mukaddime. (Haz: S. Uludağ) İstanbul: Dergah Yayınları.
- İygder. (2010a). Güçlenme Yolu. İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği.
- İygder. (2010b). Güçlü Olmak İçin Seçilecek Yol ve Ölçüler. İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği.
- İygder. (2010c). Hedef Gerçek İnsan . Kırıkkale: İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği.
- İygder. (2010d). İnsan Hayatının Temeli: Güven. Kırıkkale: İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği.
- İygder. (2016, Ocak). Ailede Ekonomi. Ocak Ayı Ortak Eğitim Planı. İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği.
- İygder. (2019). İnanç ve Takdir. İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği.
- Jung, C. G. (1995). Din ve Psikoloji. (C. Şişman, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Keleş, F. D. (2015). Orta Sınıfın Tüketim Eğilimi, Beğeni ve Alışkanlıklarının Bourdieu Perspektifinden İncelenmesi: Orta Sınıf üzerine 2014 Yılında İstanbul'da Yapılan Niteliksel Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Koroğlu, C. Z. (2012). Tüketim Kültürü ve Din. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gümüşhane
- Mauss, M. (2005). Sosyoloji ve Antropoloji. (Ö. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mevlana, Mesnevî III. (Haz. A. Karaisamailoğlu). Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
- Nasr, S. H. (1988). İslam'da Düşünce ve Hayat. İstanbul: İnsan Yayınları
- Odabaşı, Y. (2013). Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma. İstanbul : Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y., ve Barış, G. (2003). Tüketici Davranışı. İstanbul: Mediacat Kitabevi.
- Oruç, C. (2010). İbn-i Haldun Mukaddime'sinde Öğrenme. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (29), 129-142.
- Özbolet, A. (2015). Kapitalizme Eklemeleme: Dindar Orta Sınıfın Tüketim Kültürü. Adana: Karahan Kitabevi.
- Özden Gazetesi. (2020). Örgünöz. <https://http://ozdengazetesi.com.tr/orgunoz/> Erişim tarihi: 30.09.2020
- Özet, İ. (2018). Kentli Muhafazakârlarda *Habitus* Dönüşümü: Fatih ve Başakşehir Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta

- Pişkin, M. (2016). Tüketim Toplumu'nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı. İnsan ve Toplum Dergisi, 6(2), 131-154.
- Pişkin, M. (2014). Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
- Poloma, M.M. (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, (Çev. H. Erbaş), Palme Yayıncılık, Ankara).
- Slater, D. (2012) İhtiyaçlar/İstekler, Temel Sosyolojik Dikotomiler. (Çev: İhsan Çapcıoğlu). Ankara: Birleşik Yayınları
- Sombart, W. (2013). Aşk, Lüks ve Kapitalizm. (Çev: N. Aça) Ankara: Pharmakon Yayınları
- Swartz, D. (2015). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi. (Çev: E. Gen) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Torlak, Ö. (2000). Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006). Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı. İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, F. S. (2015). Zihniyet ve Din: İslam, Tsavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı. İstanbul: Derin Yayınları.
- Weber, M. (1999). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü. (Z. Gürata, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları.
- Weber, M. (1985). Sosyoloji Yazıları. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları
- Weber, M. (2004). Sosyoloji Yazıları. (Çev: T. Parla) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2014). Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhü. Ankara: Tutku Yayınları
- Yıldırım, A., ve Şimşek , H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Zorlu, A. (2003). "Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürün Tarihi Gelişimi. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmaları Dergisi, 1-28.
- Zorlu, A. (2006). Modern Tüketimin Tarihinden Tüketim Araştırmalarına: Tüketim Sosyolojisi. Ankara: Glocal Yayınları
- Zorlu, A. (2015). "Max Weber'in İslam Sosyolojisi: Anlamdan Yorumlanan Bir Din Olarak İslâm", Sosyal Teoride Din. (Edit. C. Özyurt, İ.Mazman). Ankara: Hece Yayınları.
- Zorlu, A. (2016). Üretim ve Tüketim Teorileri. Ankara: Altınordu Yayınları.

